

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ**

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

**Кваліфікаційна робота
магістра**

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА ЯК ФАКТОР ВИПРАВЛЕННЯ
УВ'ЯЗНЕНИХ**

Виконав: магістрант 2-го курсу, групи 8.2319-ср
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
С.О. Польний

Керівник: доцент кафедри соціальної філософії та
управління,
доцент, к.філос.н. Цапліна І.С.

Рецензент: професор кафедри соціальної
філософії та управління,
доцент, д. філос.н. Капріцин І.І.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет соціології та управління
Кафедра соціальної філософії та управління
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна робота»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри соціальної філософії
та управління

_____ Т.І.Бутченко
« ____ » _____ 2020 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТОВІ

_____ Польному Сергію Олександровичу _____

(прізвище, ім'я, по-батькові)

1. Тема роботи Соціальна робота як фактор виправлення ув'язнених

керівник роботи Цапліна Ірина Сергіївна, к.філос.н., доцент,
(прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від «25» травня 2020 року № 605-с

2. Строк подання студентом роботи 8 грудня 2020 року

3. Вихідні дані до роботи Василенко К. Про деякі змістові елементи соціально-виховної роботи із засудженими у виправних колоніях середнього рівня безпеки. Підприємництво, господарство і право. №3. 2017. С. 244-248.; Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Спеціальний правовий статус засуджених. Право і суспільство. 2019. № 1. Ч. 2. С. 143-147; Шахрай В. М. Технології соціальної роботи: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 464 с.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) 1. Проаналізувати стан наукової розробки соціальної роботи як фактора виправлення ув'язнених. 2. Розкрити зміст ключових понять роботи: «соціальна робота», «ув'язнені», «пенітенціарна система», «виправлення». 3. Визначити принципи та методи дослідження соціальної роботи як фактора виправлення ув'язнених. 4. Дослідити соціально-психологічні особливості ув'язнених. 5. Розкрити особливості системи соціальної роботи щодо виправлення ув'язнених в Україні. 6. Визначити сучасні методи соціальної роботи спрямовані на виправлення ув'язнених. 7. Провести порівняльний аналіз досвіду соціальної роботи з виправлення ув'язнених країн Європи та України. 8. Сформувані напрямки вдосконалення технологій соціальної роботи з виправлення ув'язнених.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

---

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Цапліна І. С., доцент кафедри соціальної філософії та управління	25.05.2020	25.05.2020
Розділ 2	Цапліна І. С., доцент кафедри соціальної філософії та управління	24.06.2020	24.06.2020
Розділ 3	Цапліна І. С., доцент кафедри соціальної філософії та управління	26.09.2020	26.09.2020

7. Дата видачі завдання 25 травня 2020 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	Березень – квітень 2020	<i>виконано</i>
2.	Бібліографічний пошук	Травень 2020	<i>виконано</i>
3.	Розробка основних положень роботи	Травень 2020	<i>виконано</i>
4.	I розділ	Червень 2020	<i>виконано</i>
5.	II розділ	Липень – серпень 2020	<i>виконано</i>
6.	III розділ	Вересень – жовтень 2020	<i>виконано</i>
7.	Систематизація висновків	Листопад 2020	<i>виконано</i>
8.	Нормоконтроль	Листопад – грудень 2020	<i>виконано</i>

Студент _____ С.О. Польний

Керівник роботи _____ І.С. Цапліна

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ І.С. Цапліна

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається з 93 сторінок, 74 позицій у списку літератури.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА, УВ'ЯЗНЕНІ, ПЕНІТЕНЦІАРНА СИСТЕМА, ВИПРАВЛЕННЯ

Мета дослідження: дослідити особливості застосування соціальної роботи як фактору виправлення ув'язнених.

Об'єкт дослідження: ув'язненні як категорія клієнтів соціальної роботи.

Предмет дослідження: соціальна робота як фактор виправлення ув'язнених.

Методи дослідження: аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, узагальнення, порівняння, абстрагування.

Гіпотеза: соціальна робота є визначальним фактором в процесі виправлення ув'язнених та невід'ємною частиною пенітенціарної системи. Соціальна робота доповнює технології пенітенціарної педагогіки та продовжує визначати процес корекції поведінки особи після звільнення.

Висновки: 1. Ув'язненні як окрема категорія клієнтів соціальної роботи потребують застосування таких форм і механізмів соціальної роботи, що сприятимуть як виправленню так і полегшенню ресоціалізації.

2. Специфіка соціальної роботи в установах виправної системи полягає в тому, що вона ведеться усередині соціальних організмів з високим ступенем закритості й ізольованості; її об'єктом є особи з високим індексом соціального неблагополуччя і підвищеною стресогенністю; вона нерозривно пов'язана з виконанням кримінального покарання.

3. У роботі з ув'язненими в процесі їх виправлення головними технологіями соціальної роботи мають стати ті, що забезпечують соціальний супровід ув'язненого від час відбування покарання, соціальну адаптацію до умов виправної колонії, успішну реінтеграцію у суспільство, дотримання прав в'язня як громадянина.

SUMMARY

Qualification work consists of 93 pages, 74 literature sources.

SOCIAL WORK, PRISONERS, PENITENTIARY SYSTEM, CORRECTION

Research purpose is to study the features of social work use as a factor of prisoners' correction.

Research object is the prisoners as a category of social work clients.

Research subject is social work as a factor of prisoners' correction.

Research methods are analysis, synthesis, induction, deduction, analogy, generalization, comparison, abstraction.

Research hypothesis is that social work is a determining factor in the process of prisoners' correction and an integral part of the penitentiary system. Social work complements the technologies of penitentiary pedagogy and continues to determine the process of correcting a person's behavior after release.

Conclusions: 1. Prisoners as a separate category of social work clients need the use of such forms and mechanisms of social work that will help both to correct and facilitate resocialization.

2. The specificity of social work in the correctional system institutions is that it is conducted within social organisms with a high degree of secrecy and isolation; its object is people with a high index of social unhappiness and increased stress; it is inextricably linked to the criminal punishment execution.

3. The main technologies of social work with prisoners in the process of their correction should be those that provide social support to the prisoner during the time of serving the sentence, social adaptation to the correctional colony conditions, successful reintegration into society, observance of prisoner's rights as a citizen.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЯК ФАКТОРА ВИПРАВЛЕННЯ УВ'ЯЗНЕНИХ.....	9
1.1. Стан наукової розробки проблеми соціальної роботи як фактора виправлення ув'язнених.....	9
1.2. Уточнення основних понять дослідження: «соціальна робота», «ув'язнені», «пенітенціарна система» «виправлення».....	21
1.3. Принципи та методи дослідження соціальної роботи як фактора виправлення ув'язнених.....	28
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЯК ФАКТОРА ВИПРАВЛЕННЯ УВ'ЯЗНЕНИХ.....	36
2.1. Соціально-психологічні особливості ув'язнених.....	36
2.2. Особливості системи соціальної роботи щодо виправлення ув'язнених в Україні.....	46
2.3. Сучасні методи соціальної роботи спрямовані на виправлення ув'язнених.....	54
РОЗДІЛ 3. ПРАКСЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЯК ФАКТОРА ВИПРАВЛЕННЯ УВ'ЯЗНЕНИХ.....	63
3.1. Порівняльний аналіз досвіду соціальної роботи з виправлення ув'язнених країн Європи та України	63
3.2. Напрямки вдосконалення технологій соціальної роботи з виправлення ув'язнених.....	75
ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	86

ВСТУП

Актуальність дослідження. Люди, які вчинили правопорушення та були засуджені до позбавлення волі на певний термін, на рівні з іншими громадянами мають право на отримання другого шансу. Процес виправлення ув'язнених відбувається у межах пенітенціарної системи, завданням якої є перевиховання засудженого та підготовка до повернення в соціум. Насущним у даному контексті є питання застосування максимально ефективних та результативних методів виправлення ув'язнених, які би сприяли усвідомленню ними своєї вини, формуванню бажання змінитися на краще та готовності до повернення у суспільство, до життя за визначеними нормами і правилами. Соціальна робота як практична діяльність направлена на допомогу людям у складних життєвих обставинах, коли вони не можуть самостійно вирішити свої проблеми та потребують допомоги. Ситуація із ув'язненням є такою життєвою ситуацією. Технології соціальної роботи можуть бути використані при наданні підтримки засудженим на шляху їх виправлення та ресоціалізації.

Соціальна робота має технології допомоги та підтримки осіб, що засуджені до ув'язнення і тих, хто вже звільнився з місць позбавлення волі. Головна мета соціального працівника при роботі із ув'язненими полягає в стимулюванні даної категорії осіб до виправлення, усвідомлення своєї неправомірної поведінки та розуміння недопустимості повторення злочинних дій.

Проблемна ситуація. На сьогодні технології соціальної роботи, які можуть сприяти виправленню ув'язнених, не застосовуються широко в практиці виправлення засуджених в межах пенітенціарної системи. Тобто, більша увага в системі виконання покарань надається методам та формам здійснення покарання, застосуються до людини законодавчо закріплені механізми регулювання поведінки в межах виправної установи, а процес виправлення ув'язненого методами соціальної здійснюється лише після звільнення або наприкінці терміну обмеження волі. Тому постає питання розкриття ролі соціальної роботи як фактору виправлення ув'язненого, пошуку

ефективних технологій і визначення перспектив їх застосування в пенітенціарній системі.

Вивченням різних аспектів виправлення засуджених до ув'язнення займалися: О.А. Васильченко, Н. Олексюк, О. Сохач, Н. В. Сметаніна, І. Христич, Є.М. Бодюл, І.І. Мельничук, Н. В. Коломієць С. М. Сидоренко, Є.Ю. Бараш, О.Ш. Чомахашвілі та І.М. Микитась. Методи соціально-педагогічної та соціально-виховної роботи із виправлення ув'язнених неодноразово вивчалися О.Г. Шаумян, А. М. Ревко, О.О. Ключко, І. Яковець, К. Василенко, О. М. Тогочинський, О.С. Третяк, С. О. Чебоненко, В. М. Мулярчук та І. М. Романюк.

Об'єкт дослідження – ув'язненні як категорія клієнтів соціальної роботи.

Предмет дослідження – соціальна робота як фактор виправлення ув'язнених.

Мета роботи – дослідити особливості застосування соціальної роботи як фактору виправлення ув'язнених.

Головні завдання дослідження:

- проаналізувати стан наукової розробки соціальної роботи як фактора виправлення ув'язнених;
- розкрити зміст ключових понять роботи: «соціальна робота», «ув'язнені», «пенітенціарна система», «виправлення»;
- визначити принципи та методи дослідження соціальної роботи як фактора виправлення ув'язнених;
- дослідити соціально-психологічні особливості ув'язнених;
- розкрити особливості системи соціальної роботи щодо виправлення ув'язнених в Україні;
- визначити сучасні методи соціальної роботи спрямовані на виправлення ув'язнених;
- провести порівняльний аналіз досвіду соціальної роботи з виправлення ув'язнених країн Європи та України;

– сформуванати напрямки вдосконалення технологій соціальної роботи з виправлення ув'язнених.

Гіпотеза. Соціальна робота є визначальним фактором в процесі виправлення ув'язнених та невід'ємною частиною пенітенціарної системи. Соціальна робота доповнює технології пенітенціарної педагогіки та продовжує визначати процес корекції поведінки особи після звільнення.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота магістра складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури та додатків.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЯК ФАКТОРА ВИПРАВЛЕННЯ УВ'ЯЗНЕНИХ

1.1. Стан наукової розробки проблеми соціальної роботи як фактора виправлення ув'язнених

Вивченням особливостей соціальної роботи із ув'язненими займалися різні дослідники. Соціальна робота як один із факторів ресоціалізації ув'язнених досліджувалася в працях: О.А. Васильченко, Н. Олексюк, О. Сохач, Н. В. Сметаніної. Методи соціально-педагогічної роботи із виправлення ув'язнених неодноразово вивчалися О.Г. Шаумян, А. М. Ревко, О.О. Клочко.

Питання застосування соціально-виховної роботи в процесі виправлення ув'язнених досліджується такими вченими як: І. Яковець, К. Василенко, О. М. Тогочинський, О.С. Третяк, С. О. Чебоненко, В. М. Мулярчук та І. М. Романюк. Окремі дослідники вивчали питання стану сучасної пенітенціарної системи як в Україні так і в її порівнянні з системами інших країн. Серед них: І. Христич, Є.М. Бодюл, І.І. Мельничук, Н. В. Коломієць С. М. Сидоренко, Є.Ю. Бараш, О.Ш. Чомахашвілі та І.М. Микитась.

Власні наукові погляди щодо питання правового статусу та можливостей, які мають засудженні до ув'язнення в реалізованій пенітенціарній реформі має Л. Шумна, котра розглядає сутність, специфіку та значимість пенітенціарної реформи 2015-2019 років, зокрема у фокусі її впливу на трудові права ув'язнених. Особливу увагу вчена приділяє розгляду зв'язків між недотриманням трудових прав засуджених до ув'язнення та рівнем рецидивної злочинності. Дослідниця проводить докладний аналіз звітів національних та європейських інституцій щодо умов праці в'язнів в Україні. У науковій розвідці вченої наведені реальні приклади недотримання права на працю ув'язнених та негативний вплив обстановки, що склалась, на наступну ресоціалізацію осіб звільнених з місць позбавлення волі. Дослідницею

аналізується статистична інформація відносно даних рецидивної злочинності в Україні та низка національних нормативно-правових актів, які регулюють працю засуджених. У результаті своєї наукової розвідки Л. Шумна наводить пропозиції оптимізації системи, наголошує на розробленні комплексної державної цільової програми щодо вироблення механізму забезпечення дотримання трудових прав ув'язнених. Вчена зауважує, що не дотримання трудових прав засуджених до ув'язнення є однією з основних причин питання ускладнення ходу виправлення та ресоціалізації, а також невиконання пенітенціарними закладами їх головного призначення. Першочергово, вважає дослідниця, потрібно зробити концептуальний перегляд дефініції праці як засобу виправлення та ресоціалізації, узгодження правового регулювання праці засуджених до позбавлення волі як з конституційними принципами, так і з європейськими шаблонами в цій галузі.

Аналіз особливостей соціальної роботи з різними категоріями засуджених наведений у роботах О. Сохач. Вчена вивчає специфіку практики і функції соціального працівника в пенітенціарній системі, які передбачають захист інтересів і прав засудженого усіма санкціонованими законом засобами. Авторка робить акцент на визначенні ресоціалізації засуджених як технології соціальної роботи з персонами, які перебувають у місцях позбавлення волі, зокрема, підкреслює важливість ресоціалізуючого потенціалу середовища в період постпенітенціарної ресоціалізації.

О. Сохач також визначає напрямки оптимізації соціальної роботи в пенітенціарній системі, говорячи, що неодмінними є: теоретико-методологічне обґрунтування соціальної роботи, професіоналізація кадрів, співпраця пенітенціарної системи з державними та соціальними службами, розвиток закладів із постресоціалізації осіб, звільнених з позбавлення волі [39, с. 103].

Особливості соціальної роботи із ув'язненими наведені у праці О.А. Васильченко. Вчений вивчає специфіку діяльності та головні функції соціального працівника в пенітенціарній системі. У науковій розвідці дослідника: пропонується визначення ресоціалізації засуджених як технології

соціальної роботи з особами, які перебувають у місцях позбавлення волі; окреслені напрямки розвитку соціальної роботи в пенітенціарній системі. О.А. Васильченко зазначає, що потрібні дієві механізми напружені на повну нейтралізацію наслідків перебування людини у виправних інституціях і створення умов для її ресоціалізації. Досягнення такої мети зумовлює включення зусиль інших органів держави і громадських закладів.

Досліджуючи питання застосування соціальної роботи в пенітенціарній системі О.А. Васильченко стверджує, що нині існують помітні перспективи для розвитку соціальної роботи в пенітенціарній сфері, бо вона має міждисциплінарний характер, що дозволяє працівникам пенітенціарної системи користуватися в своїй практиці методиками різних наук. У пенітенціарній соціальній роботі винятково актуальним є те, що вона має універсальний характер, що дозволяє детально пізнати проблему кожного ув'язненого і побудувати найліпший вихід з даної проблеми.

Як зауважує О.А. Васильченко, нині соціальна робота в українських пенітенціарних установах перебуває на первинному етапі свого розвитку та ґрунтується на загальних засадах соціальної роботи, але має свої специфічні особливості. Дослідник розкриває напрями і перспективи розвитку пенітенціарної соціальної роботи в Україні: комплексний і поглиблений аналіз західної практики соціальної роботи в пенітенціарній системі; теоретико-методологічне обґрунтування професійної теорії соціальної роботи в пенітенціарній системі; підготовка кадрів з соціальної роботи з ув'язненими; розвиток системи державних і недержавних закладів з соціально-психологічної реабілітації та ресоціалізації осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі.

Особливості перебування ув'язнених в умовах установи виконання покарань розкрито в роботі Н. Олексюк. Згідно з позицією дослідниці, одним із основних факторів виправлення осіб позбавлених волі є соціальна робота з ними – професійна комплексна практика з надання соціальної помочі й сприяння, реалізація соціального захисту засуджених, наслідком чого є створення умов для їх позитивного функціонування.

На думку Н. Олексюк, соціальна робота в пенітенціарній системі направлена на формування в засуджених сумлінного ставлення до праці, стремління дотримуватися вимог законів. Зміст соціальної реабілітації в установах виконання покарань виділяється особистісними характеристиками ув'язнених, тяжкістю скоєних ними злочинів, якістю соціальних зв'язків та резервами соціального працівника в пенітенціарній системі. Вченою визначенні найбільш результативні методи ресоціалізації: опрацювання документів, спостереження, бесіда, розбір медичних показників і динаміки розвитку особистості, незалежні характеристики, навіювання, переконання, регулювання психологічних комунікацій. Високу ефективність мають такі заходи як: моральне, правове, світоглядне, трудове, естетичне, духовне, фізичне, валеологічне виховання; загальноосвітнє й професійно-технічне навчання; гуманне суспільне оточення; педагогічно розумне дозвілля; гуманістична робота суспільно добродійного напрямку; наркологічне, лікарське, психіатричне обслуговування.

Н.В. Сметаніна основним засобом ресоціалізації ув'язнених називає їх навчання. У її наукових розвідках аналізується питання права на освіту засуджених до позбавлення волі як ключового фактору їх успішної ресоціалізації та виправлення. На думку дослідниці, отримання освіти засудженими є один із найважливіших факторів зниження рівня криміногенності в громаді, застереження їх рецидивів, забезпечення ресоціалізації та адаптації ув'язнених в соціум після звільнення. Також, за визначенням вченої, здобуття вищої освіти може стати альтернативою праці у виховних колоніях та матиме позитивний корегуючий вплив, а безпосередньо здобуття вищої чи професійно-технічної освіти може вельми полегшити людині працевлаштування після визволення [38, с. 185].

Дослідження соціально-психологічної роботи з особами позбавленими волі наявні в роботах О.Г. Шаумян. Вчена розглядає різні підходи до соціальної та психологічної практики фахівців а межах сучасної пенітенціарної системи, її загальні проблеми. Окремо дослідниця аналізує специфіку

притягнення ув'язнених до роботи, з метою їх ресоціалізації та виучки до виходу з місць позбавлення волі.

Забезпечення ефективного процесу ресоціалізації, на думку О.Г. Шаумян, можливе шляхом: створення та втілення персональних програм із соціально-психологічної роботи; організації загальноосвітнього та професійно-технічного навчання колишніх, позбавлених волі; надання колишнім позбавленим волі можливості займатися фізичною культурою; організації дозвілля; надання духовної підтримки та допомоги [48, с.135-141].

О.Г. Шаумян зауважує, що соціально-психологічна робота в пенітенціарних установах як технологія направлена на допомогу й підтримку, реалізацію соціального захисту ув'язнених. Результатом соціально-психологічної роботи має стати створення умов соціально позитивного функціонування і вдосконалення ув'язненого як особистості.

Соціально-педагогічну роботу із ув'язненими досліджує О.О. Ключко. В одній із своїх наукових розвідок вчений визначає необхідність введення посади соціального педагога в заклади пенітенціарної системи України, бо на сьогодні, у таких закладах спеціалісти соціальної служби відсутні, а їх функції виконуються здебільшого психологами. Саме психологічний аспект, а не соціально-педагогічний виступає домінантним при роботі з засудженими в пенітенціарній системі. Особливим питанням сьогодні, за визначенням вченого, спливає вироблення та запровадження стратегії соціально-педагогічної роботи соціального працівника в умовах пенітенціарної системи. При виробленні зазначеної стратегії слід виходити із основних завдань соціально-педагогічної діяльності, а саме: соціальна адаптація, супровід, профілактика, реабілітація та ресоціалізація. Важливим, на думку О.О. Ключко, є вирішення основного суперечливого завдання соціального педагога в пенітенціарному закладі: адаптувати людину до умов соціальної ізоляції, підготувати її до життя на свободі [15, с. 110-116].

Основні складники соціально-педагогічної роботи з ув'язненими, які впливають на особистість з метою ресоціалізації вивчає А.М. Ревко. Згідно до

її поглядів, актуальною повинна стати діяльність, яка пов'язана з ресоціалізацією ув'язнених в умовах пенітенціарної установи і саме від соціальної роботи залежить благополучне повернення осіб в суспільство з подальшою їх участю в розбудові країни.

Вивчаючи систему кримінальних покарань І. Яковець пропонує розмежовувати мету покарання та ціль процесу його виконання. Так, на забезпечення ефективного досягнення завдання зі створення умов для досягнення цілей покарання й повинен орієнтуватися процес виконання кримінальних покарань. Цілі ж покарання у цілому досягаються як самим призначенням покарання, ладом його відбування, так і фактом судимості, ходом суспільної адаптації. Окремим елементом виправлення ув'язненого може стати соціально-виховна робота, що має продукувати умови для наступного досягнення мети виправлення й ресоціалізації засудженого, цілей виховання. Реальна зміна зовнішньої складової мотивації стане однією з першорядних передумов для формування життєвих компетентностей, виправлення й ресоціалізації в майбутньому. У результаті проведення соціально-виховної роботи у засудженого повинно з'явитися прагнення до певної моделі соціально значущої поведінки.

Робота з ув'язненим, на думку І. Яковець, повинна спрямовуватись на створення правових, соціальних, економічних, організаційних та інших потрібних умов та заборук для різносторонньої самореалізації особи шляхом комплексної роботи щодо подолання негативних соціальних проблем. Для цього потрібно вирішити такі завдання: пізнати потреби засуджених, означити відсутні компетенції і відібрати засоби зовнішнього впливу для створення умов їх придбання та скорочення негативних ефектів уживання кримінального покарання.

Особливості організації соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі розкриваються у роботах О.С. Третяк та С.О. Чебоненко. Дослідниками розробляється ідея визначення пенітенціарної соціальної роботи як компонента соціально-виховної роботи. Значна увага приділяється вченими

західним концепціям соціальної роботи та соціальної педагогіки в пенітенціарних системах зарубіжних країн. Сфера діяльності соціальних педагогів в зарубіжних країнах передбачає три робочі площини: управління, персонал, засуджені. До завдань соціального працівника входить також допомога засудженим в усвідомленні своїх психічних вад і організація потрібних консультацій, лікування у фахівців з метою їх усунення. У таких країнах як Великобританія, Швеція соціальна робота організовується під егідою Служби пробації і призначає роботу із клієнтом як у досудовій стадії, в тюрмі так і після його визволення. Основна увага надається дослідженню проблем клієнта, що пов'язані із роботою, просвітою, здоров'ям, системою соціальних зв'язків та ступенем ризику скоєння повторних злочинів.

Головні аспекти організації соціально-педагогічної роботи розкриваються у роботі В. М. Мулярчук та І. М. Романюк. Дослідниками розкривається зміст процесу реабілітації осіб, які повернулись із місць позбавлення волі. За їх визначенням, саме від соціальних педагогів та соціальних працівників залежить успішність соціалізації осіб, які повернулись із місць позбавлення волі, а оперативність їх діяльності дозволить запобігти повторним рецидивам та допоможе процесам соціалізації особистості.

Також аналіз змісту соціально-виховної роботи із засудженими у виправних колоніях України середнього рівня безпеки проводить К. Василенко. Вченою встановлено основні проблемні випадки її реалізації в кримінально-виконавчій діяльності та розроблено авторські шляхи їх вирішення по суті. На думку дослідниці, соціально-виховна робота має спрямовуватися на формування та закріплення в ув'язнених стремління до заняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятих у громаді норм поведіння, підняття їх загальноосвітнього й культурного рівнів [4, с. 244].

Ідею соціально-виховної роботи із засудженими, але поки не ув'язненими особами, розробляли разом О.М. Тогочинський, О.С. Третяк та С. О. Чебоненко. Дослідники зазначають, що соціально-виховна робота є

окремним видом діяльності персоналу органу пробації і спрямовується на суб'єкта пробації, який опинився в складній життєвій ситуації та потребує підтримки у вирішенні проблем, які він самотужки розв'язати не здатний. Соціально-виховна робота має ґрунтуватися на персональному плані та виробляти продовжну взаємодію з суб'єктом пробації, кінцевою метою якої виступає формування в останнього здібності до самостійного розшуку напрямів рішення проблем не порушуючи закон. Реалізація соціально-виховної роботи має потребу у працівниках органу пробації, які компетентні в питаннях з соціальної роботи, права, психології, педагогіки, медицини.

У своїй науковій розвідці О.М. Тогочинський, О.С. Третяк та С. О. Чебоненко досліджують соціальну роботу із суб'єктами пробації як складову соціально-виховної роботи, що дозволяє впливати на процес виправлення та реінтеграції різних категорій зловмисників. Науковцями був здійснений аналіз нормативно-правових актів, за цією сферою регулювання, та змісту соціальної роботи, яка проводиться персоналом органу пробації. За результатами наукової розвідки, вченими були виокремлені методи інтегративного навчання майбутніх працівників органу пробації, що може стати підніжжям для покращення методів роботи із особами, які вже стали ув'язненими.

Зміст та сучасне розуміння пенітенціарної системи, її ролі, вивчає Є.М. Бодюл. На думку дослідника, нинішні визначення поняття «пенітенціарна система» об'єднує одне – в умовах сьогодення воно позбавлене того сенсу, що включало, коли духовний елемент був головним засобом впливу на ув'язненого, а каяття як змістовне наповнення діяльності з реалізації покарань характеризується високим ступенем декларативності. На думку вченого, пенітенціарна система має орієнтуватися на модель функціонування перехідного типу, що поєднує в собі загальноприйнятні гуманістичні підходи до здійснення покарання з врахуванням особливостей дійсності, вимог підтримки правопорядку, а також справжніх ресурсних можливостей.

Актуальні проблеми пенітенціарної системи в Україні та країнах Європи подано в роботах І. Христич. Оскільки зовнішня політика України направлена на інтеграцію до Європейського Союзу, вчена наголошує на необхідності імплементувати положення міжнародних договорів у національне законодавство та дотримуватися взятих на себе міжнародних зобов'язань щодо поваги загальнолюдських прав і свобод людини, у тому числі й ув'язнених. Дослідниця наголошує на необхідності: зміни концепції в перевихованні, організації належних умов утримання ув'язнених, гуманного ставлення до особистості кожного правопорушника. За думкою І. Христич, означені заходи підтримуватимуть більш ефективну ресоціалізацію ув'язнених, стремління повернутись до соціуму, мати родину та порядну роботу, матеріалізувати в життя свої мрії [45, с. 259-265].

Порівняльний аналіз світових моделей управління системою виконання покарань та визначенню шляхів удосконалення і реформування її в Україні реалізований і наукових розвідках І.І. Мельничук. Вченою досліджуються системи виконання покарань у Білорусі, Франції, Норвегії, Швейцарії, Канаді, Англії та інших країнах. І.І. Мельничук зауважує, що унікальність вітчизняної системи полягала у тому, що в'язниця є особливим за своєю природою суспільним інститутом та громадською агенцією, що і зумовлювала необхідність роботи окремого, а головне – автономного відомства, діяльність якого була б направлена на вирішення дуже й дуже важливих для суспільства завдань. На сьогодні система управління органами й установами виконання покарань перебуває в стані реформування, що викликає необхідність визначення окремих напрямів її вдосконалення. Серед таких напрямів вчена називає: визначення чіткої ієрархії суб'єктів системи управління органами й установами виконання покарань на нормативно-правовому рівні; вдосконалення й конкретизацію правового статусу суб'єктів правовідносин, що виникають у межах системи управління органами й установами виконання покарань; поновлення чинних і схвалення нових нормативно-правових актів, що установлюють правові засади діяльності системи управління органами й

установами виконання покарань, насамперед у частині її реформування; нормативне закріплення засад діяльності міжрегіональних управлінь; вдосконалення кадрового, матеріально-технічного та фінансового забезпечення органів та установ виконання покарань [23, с. 255-259].

Аналіз зарубіжного досвіду діяльності системи виконання покарань наявний в роботах О.Ш. Чомахашвілі та І.М. Микитась. Базуючись на аналізі зарубіжного досвіду та тенденціях становлення і розвитку пенітенціарної системи зарубіжних країн, дослідниками пораджено використання позитивного закордонного досвіду, а саме: досвід Російської Федерації – з проведення комплексної оцінки роботи системи виконання покарань з врахуванням якісної складової та аналізу найбільш визначних напрямів роботи; досвід Сполучених Штатів Америки – з браку великої кількості контролюючих інституцій та простої роботи спостережних комісій; досвід Англії – з застосування європейських вимог щодо справедливості накладеного покарання та недопущення тортур, жорстких діянь; досвід Німеччини – з чіткого функціонування системи соціальної реабілітації засуджених та суспільної адаптації звільнених від відбування кари; досвід Словацької Республіки – з добору та виучки колективу пенітенціарної системи; досвід Японії – з розвиненої диференціації позбавлення волі, яку засновано на класифікації засуджених [47, с. 133-139].

Узагальненню зарубіжного досвіду сприяння різними засобами соціальної роботи соціальній адаптації осіб, які виконують кримінальні покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на чіткий термін присвячені наукові розвідки Є.Ю. Бараш. Дослідником реалізована спроба визначити багатообіцяючі напрями цієї роботи для запровадження в українській практиці здійснення різних видів кримінальних покарань. Проведений аналіз методик соціальної роботи зі засудженими дає змогу вченому визначити кілька пріоритетних напрямків вжиття заходів ресоціалізації, а саме: орієнтування системи заходів ресоціалізації на засудженого як індивіда, його приватні права і гарантії; підтримки регенерації

його соціального статусу і підпори соціального функціонування; планування і виконання програм, і сервісів, направлених на задоволення його потреб; залучення суб'єктів соціальної роботи до планування процесу реінтеграції засуджених до відкритого суспільства ще до їх звільнення, оскільки заклади виконання покарань не можуть якісно підготувати засуджених до звільнення самотужки без сприяння громади; застосування відпусків, як правило, до всіх категорій засуджених, незалежно від призначеного їм терміну покарання, тяжкості вчиненого злочину, але у всіх епізодах за факту невисокого рівня ризику утечі або загрози для суспільства; «імпорт» спеціалістів і потенціальних послуг – запрошення фахівців, які не служать безпосередньо в системі виконання покарань.

С.М. Сидоренко аналізуючи зарубіжний досвід організації та діяльності пенітенціарних установ визначає, що результативність його реального вживання прямо залежить від ефективності міжнародного співробітництва Державної пенітенціарної служби України. Наголошено, що ключовим завданням Державної пенітенціарної служби України має стати настроювання взаємовідносин і кооперації з міжнародними організаціями, пенітенціарними відомствами, неурядовими установами зарубіжних країн.

Значний внесок у дослідження соціальної роботи з ув'язненими зробив В.В.Проскура. Згідно з поглядами українського дослідника, значну роль та функції по відношенню до виправлення ув'язнених можуть виконувати релігійні організації і церкви у цілому. Вчений виділяє основні доводи щодо залучення церкви в процес ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на фоні неспроможності державних установ вбезпечити в межах УВП ресоціалізацію засуджених, яка би зволяла їм у подальшому благополучно реінтегруватись у громаду.

В.В. Проскура вважає, що залученість засуджених до конфесійних церемоній та інших прикмет релігійності не завжди пов'язана з інтерналізацією релігійних догм, а може проходити просто як відвідування священнодійств, носіння атрибутики, зберігання релігійних книг та ікон. Дослідник виділяє

ключові функції Церкви по відношенню до ресоціалізації ув'язнених, а саме: група внутрішніх функцій – богослужіння та церковного управління; група зовнішніх функцій – виховна, нормотворча, благодійна та місіонерська; група позарелігійних функцій – правозахисна, просвітницька, дозвіллева, волонтерська, методична та функція взаємодії з іншими суб'єктами пенітенціарної допомоги. Новий підхід вченого до ресоціалізації ув'язнених є значним підґрунтям для подальших досліджень змістовного наповнення та інтенсивності реалізації функцій релігійними організаціями різних конфесій.

Іншим напрямком досліджень В.В. Проскури є вивчення сучасного стану соціальної роботи з особами, які повернулися з місць позбавлення волі. Вченим досліджуються проблеми, що виникають в ув'язнених після звільнення, послуги, котрі їм надаються та методи роботи, які при цьому застосовуються. Актуальним завданням, за думкою В.В. Проскури, є розроблення законодавчої основи і дієвих механізмів фінансування центрів соціальної адаптації, а також створення єдиного органу, що координував би роботу з особами, які повернулися з місць позбавлення волі.

В.В. Проскура в окремих працях також вивчає проблеми постпенітенціарної соціальної адаптації колишніх ув'язнених. Дослідник аналізує рівень соціальних послуг і основні методи роботи. Ключовими функціями соціального працівника при роботі з особами, які повертаються з місць позбавлення волі, є: найбільшою мірою – діагностична, прогностична, перетворювальна; визначними – комунікативна, соціально-педагогічна, рекламно-пропагандистська, превентивна, правозахисна, соціально-медична, соціально-економічна, організаторська; меншою мірою – психотерапевтична.

Отже, дослідження соціальної роботи як фактору виправлення ув'язнених неодноразово вивчалось вченими із різних сторін, аналізувалися окремі аспекти і складові.

Процес ресоціалізації засуджених і роль соціальної роботи в ньому вивчали: О.А. Васильченко, Н. Олексюк, О. Сохач, Н.В. Сметаніної. Інші дослідники більше уваги приділяли методам соціально-виховної і соціально-

педагогічної роботи із виправлення ув'язнених. Окремі науковці вивчали питання стану сучасної пенітенціарної системи як в Україні так і в її порівнянні з системами інших країн. Серед них: І. Христич, Є.М. Бодюл, І.І. Мельничук, Н. В. Коломієць С. М. Сидоренко Є.Ю. Бараш, О.Ш. Чомахашвілі та І.М. Микитась.

1.2. Уточнення основних понять дослідження: «соціальна робота», «ув'язнені», «пенітенціарна система», «виправлення»

У вітчизняній науковій літературі відсутнє узагальнене розуміння дефініції «соціальна робота». Відома українська дослідниці А.Й. Капська вважає, що соціальна робота це діяльність професіоналів, громадськості та соціальних інститутів, які впливають на суспільство шляхом формування і реалізації соціальної політики, спрямованої на створення сприятливих умов життєдіяльності кожної людини і сім'ї».

О. І. Холостова пропонує визначати соціальну роботу як інструмент виконання державної соціальної політики, своєрідний вид практики, метою якої є задоволення соціально гарантованих та особистісних зацікавлень різних класів населення, створення умов, що піддержують відновлення чи покращення здатності людей до соціального функціонування.

Соціальну роботу варто розглядати у трьох вимірах: як професійну діяльність; як науку; як навчальну дисципліну.

Соціальна робота як професійна діяльність має на меті надання конкретної професійної допомоги людині, яка потребує підтримки та опіки зі сторони суспільства. В розвинутих країнах, кількість соціальних працівників іноді буває більшою за лікарів або педагогів, що говорить про високий авторитет та значимість цієї професії.

Сутність соціальної роботи залежить від часу, соціальних і культурних умов. Соціальна робота виступає як суспільне придбання, а визначені її види виникають теоретичними розробками, даними наукових досліджень,

політичними і законодавчими перемінами, організаційними трансформаціями, впливами суміжних професій, засобами масової інформації, які створюють і постачають контролювання соціальної роботи як професії, підмагають її академічному та практичному розвитку. Саме в цих координатах твориться практика соціальної роботи.

Законодавство України затверджує, що соціальна робота – це професійна діяльність, направлена на запобігання, мінімізацію негативних наслідків та подолання складних життєвих обставин сімей, дітей та молоді, посилення їхньої здатності до реалізації власного життєвого потенціалу

Практична соціальна робота це функція спеціалізованих соціальних служб і працівників стосовно формулювання вимог клієнтів, погоджування плану колективних дій, надання потрібних послуг і консультування, розвитку їхньої самостійності.

Суб'єктами соціальної роботи є держава, яка творить і реалізує соціальну політику, державні, благодійні і громадські організації, трудівники соціальної сфери.

Деякі теоретики зараховують до суб'єктів соціальної роботи і її клієнтів, адже від них чекають ініціативної участі в подоланні власних проблем, членів громади, а також волонтерів – людей, які не примусово на безкоштовній підставі надають послуги особам, які їх потребують. Свою позицію вони обґрунтовують тим, що соціальна робота як професійна діяльність направлена на задоволення вимог клієнтів, виробництво у перспективі для них резервів самостійного розв'язання приватної проблеми.

Т.В. Семигіної та І.І. Миговича виокремлюють головні функції, які має соціальна робота:

– діагностична (оцінювальна) – вивчення, аналіз та оцінювання життєвого поля клієнта (індивіда, групи, громади), досягнутих у ході роботи результатів;

– організаторська – діяльність соціального працівника щодо забезпечення взаємодії всіх учасників та установ, які працюють із клієнтом;

- прогностична – розроблення плану рішення питань;
- правозахисна – уживання законів і правових норм для захисту прав та інтересів клієнтів;
- комунікативна – встановлення, продовження й припинення професійних контактів, обмін інформацією;
- коригуюча – конструктивні зміни в соціумі та системі життєзабезпечення людини;
- превентивна – запобігання виникненню життєвих колізій в окремих індивідів і груп ризику;
- соціально-економічна – задоволення матеріальних інтересів і потреб бідних клієнтів [6].

Соціальна робота здійснюється по відношенню до справ людей, рішення яких потребує сторонньої допомоги, до осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах. Такими особами, клієнтами соціальної роботи можуть стати і засудженні до ув'язнення.

Ув'язненим є той засуджений, який позбавляється волі на певний строк та відбуває покарання в межах кримінально-виправної установи.

Засудженим це особа, котра була визнана винною за скоєння злочину в судовому порядку та якій призначається покарання, у тому числі у вигляді обмеження волі – ув'язнення.

Засуджений до ув'язнення виконує усі обов'язки громадянина та використовує усі права з певними обмеженнями визначеними видом покарання. Не обмежуються майнові, авторські і винахідницькі права, права успадкування тощо. Однак, за рішенням суду, засуджений може бути позбавлений батьківських прав, права займати певні посади або займатися певною роботою. На засудженого до ув'язнення не поширюються гарантії недоторканності житла і таємниці листування, обмежується право користування коштами, цінностями, деякими предметами побуту, вжитку. Ця категорія засуджених не може користуватися правом вільного переміщення по території країни, вибору місця проживання.

Адміністрація установи чи органу, який виконує покарання, зобов'язана надати засудженим інформацію про умови та строки покарання, а також знайомити їх із перемінами ладу і умов відбування покарань. В період ув'язнення засудженні мають право на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності. Вони не повинні піддаватися жорстокому, нелюдському або такому, що принижає їх достоїнство, діянню. Заходи впливу можуть застосовуватися до засуджених виключно на основі закону. Засуджені не можуть бути піддані медичним або іншим подібним дослідженням незалежно від їх згоди. Засуджені, які мають дисонанси психіки та поведінки внаслідок споживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, одурманливих матеріалів, можуть за їх письмовою згодою пройти курс лікування від зазначених недугів.

Ув'язненні мають право: на соціальне забезпечення, у тому числі й на оформлення пенсій, одержувати у встановленому законом порядку передачі, на платну працю.

Обов'язкам ув'язнених присвячена стаття 9 Кримінально-виконавчого кодексу України. Наприклад, у частині 1 передбачений такий перелік повинностей:

- виконувати встановлені законодавством обов'язки громадянина України;
- неухильно додержуватися правил поведінки, які передбачені для засуджених;
- не посягати на права і свободи, честь і гідність інших осіб;
- виконувати встановлені законодавством вимоги адміністрації органів і установ виконання покарань, уповноваженого органу з питань пробації;
- ввічливо ставитися до персоналу, інших осіб, які відвідують установи виконання покарань, а також до інших засуджених;
- з'являтися за викликом адміністрації органів і установ виконання покарань, уповноваженого органу з питань пробації [17].

Обов'язки ув'язненого звужують, конкретизують і доповнюють загальний статус громадян. Їх сутність проявляється у вимозі відносно дотримання порядку, влади держави і закону, правильної поведінки, що забезпечується заходами державного примусу.

Виправленням засуджених, в тому числі до позбавлення волі, займається пенітенціарна система.

Визначення пенітенціарної системи не має одного варіанту.

М.П. Мелентьев в практичному посібнику «Пенітенціарні системи зарубіжних країн» зазначає, що пенітенціарна система – це не система розміщення ув'язнених у тюрмах, а вся виправна система, пов'язана зі здійсненням покарання у виді позбавлення волі, у сукупності із засобами й методами правового впливу на засуджених осіб, з метою поновлення соціальної справедливості, корективи засудженого й відвертання вчинення нових злочинів.

С.М. Оганесян до пенітенціарної системи відносить органи й установи держави, що виконують усі види кримінального покарання, організаційно-правові, соціальні та суспільні інститути, що забезпечують мету виправлення засуджених.

О.Б. Пташинський під пенітенціарною системою розуміє сукупність взаємопов'язаних державних установ та органів виконання кримінальних покарань, створених з метою виправлення і перевиховання засуджених, які реалізують єдину державну політику у сфері здійснення кримінальних покарань адекватно до чинного законодавства.

Д.В. Ягунов визначає пенітенціарну систему як сукупність органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських інституцій, об'єднаних на інтегрально-функціональних засадах навколо центрального органу пенітенціарного управління, на який покладено повинності з вироблення та виконання єдиної політики у сфері здійснення кримінальних покарань, де всі органи й інституції взаємодіють у напрямку забезпечення

суспільства шляхом ресоціалізації осіб, які виконують або вже відбули кримінальні покарання.

Відносно змісту пенітенціарної системи А.В. Демичева зазначає, що в науковій літературі виділяються певні типи систем: каторга, табір примусової праці, тюрма пенсільванського типу, тюрма філадельфійського типу, оборонська тюремна система, англійська прогресивна тюремна система, ірландська тюремна система, система реформаторів, борстальська тюремна система.

В історичному розвитку каторга являла собою одну з найперших типів тюрми. На каторгах ув'язненні повністю позбавлені мінімального приватного простору. Табори примусової праці це величезний барак на 200–400 осіб, постійний тотальний надзор, підпорядкування дій ув'язнених детальному контролю та організації життєвого простору, який виключав існування сфер особистого життя. Тюрма пенсільванського типу характеризувалася повною цілодобовою ізоляцією без будь-яких видів спільної діяльності. Оборонська тюремна система різнилася системою змішаного ув'язнення: засуджені разом працювали в майстернях, а ніч та інший неробочий час проводили в одиночних камерах. Англійська прогресивна тюремна система мала три ступені: одиночне ув'язнення, колективні роботи та умовне звільнення. Ірландська прогресивна тюремна система мала чотири ступеня: одиночне ув'язнення, загальне ув'язнення, перехідні тюрми з напіввільним режимом утримання, з умовним звільненням [7, с.104].

Наступне поняття – «виправлення». Його визначення законодавчо закріплене у Кримінально-виконавчому Кодексі. У статті 6 дається тлумачення понять «виправлення» та «ресоціалізація». Виправлення засудженого – процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки. Ресоціалізація – свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-

нормативного життя в суспільстві. необхідною умовою ресоціалізації є виправлення засудженого [17].

Однак, попри законодавче закріплення, науковці пропонують власні тлумачення «ресоціалізації». Зокрема, Д. Ягунов визначає «ресоціалізацію» як напрямок державної соціальної політики, спрямований на надання комплексу соціальних послуг засудженим, які відбули чи відбувають покарання, та особам, для яких ув'язнення обрано як запобіжний захід.

О. Неживець пропонує два підходи тлумачення ресоціалізації. За одним це складна соціально-правова категорія, яка охоплює різні варіанти оновлення соціальних зв'язків. За іншим це становлення особи як соціального члена суспільства, що здійснюється на основі застосування до комплексу правових, організаційних, виховних, психологічних та інших заходів [22, с. 68].

Фахівці у сфері пенітенціарної психології та педагогіки розуміють «ресоціалізацію» як процес виправлення засудженого, формування правослухняної поведінки, стимулювання становлення людини на таку життєву позицію, яка відповідає суспільним правилам.

Н. Греса визначає «ресоціалізацію» як впорядкований соціальний психологічний та педагогічний хід по відновлюванню соціального статусу, втрачених або несформованих соціальних навичок [22, с. 69-75].

Виправлення і ресоціалізація – це ключові категорії для застосування великої кількості норм кримінально-виконавчого закону, під якими слід розуміти комплекс державних і недержавних заходів, конкретизованих кримінально-виконавчим законодавством, іншими нормативно-правовими актами у сфері реалізації і відбування покарань, напрямом корекційного впливу на свідомість осіб, засуджених за вчинення злочинів, для досягнення основної мети покарання – покути.

Основними прийомами виправлення і ресоціалізації засуджених є встановлений порядок здійснення та відбування кари (режим), суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив.

Отже, були зроблені уточнення визначень «соціальна робота», «ув'язнені», «пенітенціарна система», «пенітенціарна педагогіка», «особи звільнені з місць позбавлення волі». Зміст понять «соціальна робота» проаналізоване у трьох аспектах його тлумачення. Були виявлені різні визначення поняття «пенітенціарна система» та історія походження терміну та інтерпретацій. Визначення «ув'язнені» та «виправлення» розкриті через призму законодавства, котре визначає також права і обов'язки засуджених і можливості для тих осіб, хто бажає виправитися.

1.3. Принципи та методи дослідження соціальної роботи як фактора виправлення ув'язнених

Процес наукового пізнання можливий лише під час взаємодії людини з явищами дійсності у рамках певних підходів і за допомогою відповідних принципів, методів та засобів.

Основними принципами дослідження соціальної роботи як фактору виправлення ув'язнених є: принцип об'єктивності, принцип єдності теорії та практики, принцип конкретності, принцип багатofакторності, принцип причинності.

Перший принцип – об'єктивності, означає, що дослідник діє неупереджено та не піддається впливові ззовні. Принцип об'єктивності гарантує достовірність фактів та незаангажованість суджень, умовиводів. У дослідженні соціальної роботи як фактора виправлення ув'язнених принцип об'єктивності позначає використання реальних та правдивих фактів, інформації, відсутність суб'єктивних поглядів на проблему та особистих ставлень [50, с. 48].

Принцип єдності теорії та практики визначає діяльність дослідника з теоретико-практичного освоєння та перетворення зовнішнього світу. Теорія та практика є нерозривними та взаємопов'язаними частинами життєдіяльності людства. Принцип єдності теорії і практики розкриває діалектику руху

людського знання до істини, констатує визначальну роль практики в процесі пізнання, яка є критерієм істинності теоретичних положень. Теорія яка не спирається на практику є абстрактною та даремно створеною, а практика без теоретичного підґрунтя є стихійною та недоцільною.

У дослідженні соціальної роботи як фактора виправлення ув'язнених принцип єдності теорії та практики гарантує, що отриманні у результаті роботи теоретичні напрацювання, теорії, можуть бути успішно застосовані на практиці. І навпаки теоретична розробка питання соціальної роботи як фактора виправлення засуджених до ув'язнення зумовлена необхідністю покращення практичної діяльності фахівців пенітенціарної системи.

Принцип конкретності означає, що істина завжди конкретна, абстрактної істини немає. Будь-яку істину ми повинні розглядати під кутом зору умов місця і часу. Одне і те саме положення в одних умовах є істинним, в інших – хибним. І навпаки, два положення, що суперечать одне одному, за відповідних умов можуть виявитися обидва істинними [50, с. 48].

Принцип конкретності у вивченні соціальної роботи як фактора виправлення ув'язнених позначає, що проведена дослідження є конкретним і стосується визначених умов, обставин.

Принцип багатофакторності гарантує врахування усіх чинників, які стосуються дослідження соціальної роботи як фактора виправлення ув'язнених. Принцип позначає, що дослідник вивчаючи певний об'єкт розглядаю, аналізує усі його складові, взаємозв'язки та агентів впливу.

Останній принцип – причинності. Принцип визначає, що будь-якому явищу, процесу, дії передують конкретні події і факти – причини, що і зумовлюють появу досліджуваного об'єкта – наслідку. При дослідженні соціальної роботи як фактора виправлення ув'язнених принцип причинності став керівним при вивченні історії формування нинішньої пенітенціарної системи, закордонного досвіду [3, с. 37].

Крім того, як і кожне дослідження дана робота ґрунтується на фундаментальних принципах філософії, а саме:

- принцип загального взаємозв'язку, що позначає рух усього в світі, зміни;
- принцип розвитку, що позначає набуття об'єктами нових характеристик безповоротно;
- принцип всебічності, що означає правильне розуміння предмета можливе лише за умови, коли досліджується вся сукупність його внутрішніх і зовнішніх відносин;
- принцип історизму, що вимагає вияву фактів і на цій основі мисленого відтворення процесу, за якого розкривається логіка та закономірність розвитку досліджуваних явищ і процесів;
- принцип практики, що обумовлює використання практики як джерела та основи пізнання;
- принцип єдності діалектики і логіки, застосування законів, категорій і принципів діалектики, які є відображенням всезагальних законів розвитку об'єктивного світу [50, с. 48].

Дослідження соціальної роботи як фактору виправлення ув'язнених ґрунтується на системному та діяльнісному підходах.

Системний підхід – це сукупність загальнонаукових методологічних принципів, в основі яких розгляд об'єктів як єдиної систем. Головні положення системного підходу наступні: виявлення залежності кожного елемента у системі; властивості повного не можна звести до суми властивостей його елементів; аналіз того, наскільки поведінка системи зумовлена особливостями її елементів і атрибутами структури; дослідження механізму взаємодії системи і оточення; вивчення ієрархічності; забезпечення вичерпного багатоаспектного опису системи; розгляд системи як динамічної цілісності [27, с. 33].

Поряд із системним підходом почасти застосовують діяльнісний. Діяльність – форма активності, що визначає здатність людини чи пов'язаних з нею систем бути поштовхом змін у бутті. Діяльність людини може аналізуватися в загальному розумінні цього слова як динамічна система взаємодії людини із оточенням, а також у вузькому – як специфічна форма

активності, у якій є спеціально поставлені цілі, що появляються внаслідок виникнення потреб.

Будь-яка діяльність здійснюється завдяки множині взаємопов'язаних дій – одиниць діяльності, що не розкладаються на простіші, внаслідок якої досягається конкретна мета діяльності. Мета діяльності зумовлена певною потребою, задоволення якої потребує певних дій [11, с. 59].

Завдання діяльності – це потреба, яка виникає за певних умов і може бути реалізована завдяки визначеній структурі діяльності, до якої належать: – предмет діяльності – елементи навколишнього середовища, які має суб'єкт до початку своєї діяльності і які підлягають трансформації в продукт діяльності; – засіб діяльності – об'єкт, що опосередковує вплив суб'єкта на предмет діяльності, і стимули, що використовуються у певному виді діяльності; – процедури діяльності – технологія (спосіб, метод) одержання бажаного продукту; – умови діяльності – характеристика оточення суб'єкта в процесі діяльності, соціальні умови, просторові та часові чинники тощо. – продукт діяльності – те, що є результатом трансформації предмета в процесі діяльності [11, с. 59-60].

Окрім принципів та підходів у дослідженні використовувалися конкретні методи наукового пізнання, а саме: аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, узагальнення, порівняння, абстрагування.

Метод це система правил та прийомів, які визначають процес вивчення явищ і закономірностей природи, суспільства. Метод це спосіб досягнення певних результатів у науковому пізнанні й практичній діяльності. Метод це сукупність конкретних вимог, засобів, механізмів, дій які спрямовують суб'єкта у вирішенні конкретної задачі, досягненні певного результату у окремій сфері діяльності.

Аналіз це метод дослідження, за допомогою якого вивчаємий об'єкт уявно або практично поділяється на складові частини з метою більш детального його розгляду. В наукових дослідженнях застосовують кілька видів аналізу. Один з них полягає в тому, що після розчленування об'єкта на

складові частини визначають співвідношення між ними. Іншим видом аналізу є класифікація. Аналіз у дослідженні соціальної роботи як фактора виправлення ув'язнених використовувався протягом усього ходу роботи. Аналіз застосовувався при розгляді: ув'язнених як категорії клієнтів соціальної роботи, сучасних методів і форми роботи із засудженими до позбавлення волі, технологій пенітенціарної педагогіки, західному досвіді роботи із виправлення ув'язнених.

Аналіз як метод дослідження використовується у зв'язку із синтезом. Аналіз — це метод пізнання, який дає змогу поділити предмет на частини з метою його детального вивчення. Синтез, навпаки, є наслідком з'єднання окремих частин або характеристик предмета в єдине ціле. Аналіз та синтез взаємопов'язані, вони являють собою єдність протилежностей.

Синтез це поєднання розділених та проаналізованих частин об'єкта розгляду або кількох об'єктів в єдине ціле. Мета синтезу – на підставі детального аналізу отримати необхідні дані для більш повних висновків та узагальнень. Певною мірою синтез протилежний аналізу, але вони взаємозалежні та взаємообумовлені. Після аналізу використовуючи синтез формуються висновки та узагальнення і як кінцевий синтез – даються рекомендації. Синтез у дослідженні соціальної роботи як фактора виправлення ув'язнених обумовлює процес формулювання результатів в умовиводи і розробку напрямків вдосконалення соціальної роботи із виправлення ув'язнених [46, с. 90].

Узагальнення як метод дослідження позначає логічний процес переходу від одиничного до загального чи від менш загального до більш загального знання. Узагальнення також може бути самим результатом діяльності дослідника, формою відображення загальних ознак і якостей досліджуваних явищ, процесів, механізмів, тощо. Найпростіші узагальнення полягають в об'єднанні, групуванні об'єктів за окремими ознаками. Складнішим є комплексне узагальнення, при якому група об'єктів з різними базисами поєднуються в одне ціле.

Судження та умовиводи формуються із використанням індукції та дедукції. Індукція це метод дослідження, за допомогою якого судження ведуться від фактів до конкретних висновків. Дедукція є методом дослідження, який дає можливість за допомогою аналізу загальних положень і фактів перейти до часткових і поодиноких висновків.

В дослідженні індукція – це процес дослідного вивчення явищ, під час якого здійснюється перехід від окремих фактів до загальних положень. Змістом дедукції як методу пізнання є застосування загальних наукових положень при дослідженні конкретних явищ. Важливою передумовою дедукції у практиці пізнання є зведення конкретних завдань до загальних і перехід від вирішення завдання у загальному вигляді до окремих його варіантів [46].

Аналогія – метод дослідження, завдяки якому знання про відомі вже об'єкти, предмети та явища переносяться на інші, ще невідомі, але схожі із відомими і вже раніше вивченими. Метод аналогії потребує виконання певних вимог: 1) аналогія має ґрунтуватись на істотних ознаках і більшому числі загальних властивостей; 2) зв'язки між порівнюваними ознаками повинні бути тісними; 3) аналогія як метод має показати не лише схожість об'єктів, а й різницю між ними.

Метод аналогії застосовується у дослідженні соціальної роботи як фактора виправлення ув'язнених більшою мірою при порівнянні західного та вітчизняного досвіду організації роботи пенітенціарної системи для перенесення певних елементів закордонних моделей на українську систему, формулювання висновків про ефективність їх функціонування, доцільність впровадження.

Порівняння є методом дослідження, що позначає процес здійснення зіставлення об'єктів або явищ дійсності з метою пошуку спільних чи відмінних рис між ними. Також метод порівняння сприяє знаходженню загального, спільного атрибута, що може бути властивим для кількох об'єктів.

Використання порівняння потребує виконання таких вимоги: порівнюватись можуть тільки такі явища, між якими може існувати певна

об'єктивна спільність; порівняння повинно здійснюватися за найважливішими, найсуттєвішими ознаками. Метод порівняння став головним засобом для аналізу пенітенціарних систем країн Європи з українською.

Останній але водночас центральний метод дослідження це абстрагування. З латинської цей метод перекладається як «відволікання». Абстрагування це уявне відвернення від неістотних, другорядних ознак предметів і явищ, зв'язків і відношень між ними та виділення декількох сторін, які цікавлять дослідника. Абстракція являє собою одну з таких сторін, форм пізнання, коли відбувається перехід від почуттєвого сприймання до уявного образу. Абстрагування є основою дослідження соціальної роботи як фактору виправлення ув'язнених, бо позначає сукупність прийомів виокремлення суттєвих та значущих сторін досліджуваної проблеми і ігнорування дослідником ненаважливих аспектів, які навпаки можуть знизити якість отриманих результатів [46].

Таким чином, керівними принципами дослідження соціальної роботи як фактору виправлення ув'язнених є: принцип об'єктивності, принцип єдності теорії та практики, принцип конкретності, принцип багатofакторності, принцип причинності. Окрім принципів у дослідженні використовувалися конкретні методи наукового пізнання, а саме: аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, узагальнення, порівняння, абстрагування.

Отже, дослідження соціальної роботи як фактору виправлення ув'язнених розпочалося із вивчення наукової літератури. Аналізувалися процес ресоціалізації засуджених і роль соціальної роботи в ньому. Досліджено праці О.А. Васильченко, Н. Олексюк, О. Сохач, Н. В. Сметаніної. Інші дослідники більше уваги приділяли методам соціально-виховної і соціально-педагогічної роботи із виправлення ув'язнених. Окремі науковці вивчали питання стану сучасної пенітенціарної системи як в Україні так і в її порівнянні з системами інших країн. Серед них: І. Христич, Є.М. Бодюл, І.І. Мельничук, Н. В. Коломієць С. М. Сидоренко Є.Ю. Бараш, О.Ш. Чомахашвілі та І.М. Микитась.

Додатково були зроблені уточнення визначень «соціальна робота», «ув'язнені», «пенітенціарна система», «пенітенціарна педагогіка», «особи звільнені з місць позбавлення волі». Зміст понять «соціальна робота» проаналізоване у трьох аспектах його тлумачення. Виявлені визначення поняття «пенітенціарна система» та історія походження терміну. Визначення «ув'язнені» та «виправлення» розкриті через призму законодавства, котре визначає також права і обов'язки засуджених і можливості для тих осіб, хто бажає виправитися.

Ключовими принципами дослідження соціальної роботи як фактору виправлення ув'язнених є: принцип об'єктивності, принцип єдності теорії та практики, принцип конкретності, принцип багатofакторності, принцип причинності. Методами наукового пізнання стали: аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, узагальнення, порівняння, абстрагування.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЯК ФАКТОРА ВИПРАВЛЕННЯ УВ'ЯЗНЕНИХ

2.1. Соціально-психологічні особливості ув'язнених

Категорія «злочинці» визначається часто соціумом як «чужа», що стоїть за межами суспільства. Водночас, таку поведінку людей можна також розцінювати як злочин по відношенню до даної категорії громадян. Стигматизація осіб, що порушили закон зумовлює порушення їх прав та свобод і після виконання ними покарань.

Злочин це одна з форм асоціальної поведінки, девіації, що негативно відрізняється від норм права, моралі і етики у суспільстві. У самому соціумі злочинні елементи формують девіантну субкультуру, яка має свою систему цінностей, норм поведінки та форм взаємовідносин, і вступає у конфлікт з рештою суспільства.

Сучасна світова доктрина кримінально-виконавчого права, ґрунтуючись на принципах гуманізації, демократизації й соціальної переорієнтації пенітенціарного процесу одним із провідних засобів досягнення мети виправлення й ресоціалізації ув'язнених та інтеграції їх в суспільство після звільнення визначає соціальну та виховну роботу.

Ув'язненні як категорія також є клієнтами соціальної роботи. Фахівці соціальної сфери в першу чергу мають сприяти забезпеченню їх прав в умовах виконання покарання. Зокрема, ув'язненні наділені такими правами:

- на отримання інформації про свої права й обов'язки, порядок та умови виконання й відбування призначеного судом покарання. Адміністрація установи має надати зазначену інформацію, а також ознайомлювати ув'язнених із змінами порядку й умов відбування покарань;
- на гуманне ставлення і на повагу людської гідності;

- не можуть бути піддані медичним або іншим подібним дослідженням незалежно від їхньої згоди;
- звертатися відповідно до законодавства з пропозиціями, заявами і скаргами до адміністрації установ, їхніх вищих органів, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського суду з прав людини;
- на охорону здоров'я в обсязі, за винятком обмежень, передбачених законом. Це забезпечується системою медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних заходів. Ув'язненому гарантується право на вільний вибір і допуск лікаря для отримання медичної допомоги, зокрема, за власні кошти. Засуджені, які мають розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів чи інших одурманюючих засобів, можуть за їхньою письмовою згодою пройти курс лікування;
- отримувати у встановленому законом порядку передачі (окрім речей, що заборонені);
- на оплачувану працю, організовану відповідно до вимог законодавства про працю, зокрема щодо тривалості, умов та оплати праці;
- на здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію, зокрема на вільний вибір і допуск священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів, за винятком обмежень [14].

О.А. Васильченко зазначає, що діяльність соціального працівника повинна бути направлена на подолання і максимальне запобігання конфлікту між девіантною субкультурою і соціумом, сприяння знищенню такої субкультури. Соціальна робота в пенітенціарній системі більш ізольована від суспільства, і регулюється юридично-правовими нормами відповідно до кримінального і кримінально-карного законодавства України, тоді як всі інші напрями соціальної роботи спираються в основному на цивільне, адміністративне і соціальне право.

Соціальна робота є одним з інститутів, які могли б ефективно регулювати всю пенітенціарну систему. В країнах Західної Європи і США інститут

соціальної роботи в пенітенціарній сфері досить розвинений і добре теоретично обґрунтований. Перспективи розвитку соціальної роботи в пенітенціарній сфері в нашій країні дуже великі, оскільки пенітенціарна соціальна робота сполучає в собі знання з різних галузей наук про суспільство і людину. Соціальна робота дозволяє побачити весь спектр умов необхідних для допомоги клієнту. Інститут пенітенціарної соціальної роботи важливий ще й тому, що, людина, яка знаходиться на волі, може вирішити свою проблему шляхом обговорення її з різними фахівцями, до яких вона може звернутися будь-який момент, як тільки цього побажає, а засуджений, через істотне обмеження своїх прав і свобод, просто не має можливості звернутися до когонебудь по допомогу. Соціальна робота в пенітенціарній системі грає дуже важливу роль у забезпеченні необхідними умовами тих людей, хто знаходиться в місцях позбавлення волі [5].

Ув'язненні як окрема категорія клієнтів соціальної роботи потребують застосування таких форм і механізмів соціальної роботи, що сприятимуть як виправленню так і полегшенню ресоціалізації. Використання технологій та методів соціальної роботи в установах виправної системи сприяють:

- розвитку і зміцненню соціально-корисних зв'язків між ув'язненими і зовнішнім світом;
- підвищенню та розвитку соціального статусу, встановленню соціально-позитивних горизонтальних зв'язків з іншими особами;
- побудові такого типу горизонтальних і вертикальних відносин, які, з одного боку, відповідали б цілям попереднього ув'язнення під варту або виконання кримінального покарання, а з іншого спричиняли б найменші фізіологічні, психологічні, етичні та соціальні втрати для покараного;
- забезпеченню прийнятних соціально-побутових умов попереднього ув'язнення і відбування покарання;
- соціальному розвитку ув'язненого, включаючи підвищення його соціальної культури, соціальних потреб, зміну нормативно-ціннісної орієнтації, підвищенню рівня соціального самоконтролю;

- отриманню допомоги фахівців, зокрема в галузі психології, психіатрії тощо;
- організації та забезпечення соціального захисту тих категорій в'язнів, які потребують її (пенсіонери, інваліди тощо);
- допомозі ув'язненим у пошуку соціально прийняттого для них середовища, точки соціального інтересу (працевлаштування, родина, віросповідання, мистецтво тощо);
- вирішенню конфліктних ситуацій;
- сприяють соціально-правовій захищеності персоналу [48].

Якісне надання послуг з соціальної роботи ув'язненим ускладняється проблемами та викликами самої пенітенціарної системи. Засудженні до ув'язнення окрім соціальної допомоги потребують якісного медичного обслуговування, бо для даної категорії клієнтів характерними є високий рівень захворюваності (найбільше на туберкульоз) та смертності. Через обмеження прав і свобод, що передбачається самою системою, коло форм і методів роботи доволі вузьке. Також не сприяють покращенню, а навпаки погіршенню ситуації при роботі з цими клієнтами, значна кількість репресивно-каральних заходів, що теж передбачені системою.

Іншим із викликів, що стоїть перед соціальним працівником у пенітенціарній системі є подолання проявів фізичного, психічного та сексуального насилля. Все це зумовлює ситуацію, коли заклади пенітенціарної системи не підтримують ув'язненого в процесі ресоціалізації та перевиховання.

В працях багатьох науковців також зазначається, що при роботі з ув'язненими значний відсоток має відводитися соціально-психологічній частині, котра включає такі складові: соціальна профілактика можливих правопорушень; соціально-психологічна робота з ув'язненими; соціальний супровід після звільнення.

Технології соціальної роботи в пенітенціарній системі ґрунтуються на принципах: охорони соціальних прав, соціального реагування, опори на власні

сили, максимізації соціальних ресурсів, конфіденційності, гуманізму, толерантності та законності.

Теоретично зміст соціальної роботи з ув'язненими включає складання індивідуального плану соціальної реабілітації клієнта. Цей план має складатися спільно з ув'язненим та адміністрацією колонії.

Також до соціальної роботи в пенітенціарній системі відносять заходи із подолання викликаної арештом психологічної кризи, адаптації до середовища колонії, формування в ув'язненого компетентного ставлення до часу, захисту прав ув'язненого та його підготовку до виходу на волю. Остання частина передбачає сприяння у пошуку житла і роботи, оформлення документів, пошуку родинних зв'язків та розв'язання проблем із їх взаємодією.

Найбільш дієвими методами соціально-психологічної роботи в пенітенціарних закладах є метод прогресивної системи виконання покарання і метод виправно-психологічної корекції особистості ув'язненого [48, с. 137].

У ході відбування покарання у виді позбавлення волі ув'язненні залучаються до суспільно-корисної праці взагалі. Тільки їх праця перебуває у підпорядкуванні мети кримінально-виконавчого законодавства. Специфіка праці ув'язнених відрізняється наявністю деяких характерних правовідносин. Праця в умовах позбавлення волі не є елементом кари та не має на меті завдання ув'язненому фізичних страждань. Праця не передбачає нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження. Залучення до праці спрямоване на те, щоб спонукати ув'язнених ставитися до роботи як до позитивної та необхідної складової життя, у тому числі й на волі [48].

Загалом у роботі із ув'язненими виділяють такі складові: соціальна робота, виховна робота та психологічна робота.

Ув'язненим, насамперед, надається допомога у розв'язанні соціальних проблем, сприяння поновленню й розвитку соціально корисних зв'язків та реінтеграція їх у суспільство. Паралельно ув'язненні розвиваються духовно, відбувається корекція їх поведінки з метою досягнення позитивних змін особистості. Психологічна робота же передбачає надання ув'язненим

психологічної допомоги і зниження психотравмуючого впливу умов позбавлення волі на особистість [4, с. 246].

Соціальна робота, вирішуючи проблеми засуджених, постійно й систематично узгоджує поведінку ув'язнених із встановленими в установах виконання покарань вимогами, тим самим змінює, виправляє її, впливає через формальну сторону поведінки на її зміст.

Ув'язненні, що готуються до звільнення з місць позбавлення волі, мають специфічні проблеми, які тільки щодня загострюються. Всі проблемні питання пов'язанні із переміщення особи ув'язненого в нове середовище.

Першу категорію потреб ув'язненого, які має допомогти вирішити соціальний працівник, є питання задоволення першочергових та базових інтересів. Це також потреби у безпеці, їжі, одязі, житлі. Для того, щоб задовольнити ці потреби ув'язненому потрібно отримати поновленні документи, що засвідчують його особу та надають право на отримання пільг і допомог. З практики відомо, що почасти ув'язненні не мають найпотрібнішого – паспорту, свідоцтва про народження, трудової книжки, ідифікаційного коду, документів на право власності.

Самостійно поновити будь-який документ в короткі строки колишньому ув'язненому буде важко, тому з'являється потреба у притягненні сторонньої допомоги від соціального працівника, що зорієнтує діяльність відповідних відомств та служб, супроводжуватиме ув'язненого як власного клієнта. Надалі засудженні потребують вирішення проблеми стосовно визначення місця проживання та працевлаштування.

Законодавчо визначається, що ув'язненні після звільнення повертають домісця свого попереднього проживання. Однак у більшості випадків ув'язнений втрачає своє житло або взагалі не має його. Зі сторони соціального працівника засудженому можуть бути запропоновані наступні шляхи вирішення проблеми:

- спеціальні гуртожитки;
- соціальне житло;

- будинки нічного перебування;
- спеціальні будинки-інтернати;
- житло тимчасового проживання зі спеціального фонду;
- соціальні готелі;
- центри реінтеграції бездомних осіб;
- центри соціальної адаптації.

Завданням всіх суб'єктів, задіяних у підготовці засуджених до звільнення, спільно із самими засудженими, є вжиття всіх необхідних заходів для визначення адекватного та реального місця проживання у тому регіоні, де засуджений зможе мати хоча б мінімальну соціальну підтримку (зі сторони родини, приятелів, знайомих) [29].

Наступною проблемою колишнього засудженого є працевлаштування. Легальний спосіб отримання коштів дозволить надалі особі забезпечувати себе самостійно житлом, одягом та харчами. Крім того, легальний зарібок та стабільна зарплатна платня зменшують вірогідність рецидиву злочину, сприяють подальшій успішній соціалізації.

Однак більша частина ув'язнених не можуть самостійно знайти роботу через низку причин. По-перше, іноді у колишніх засуджених не вистачає необхідних навичок, освіти та кваліфікації для певної роботи. По-друге, суспільство навішує на колишніх ув'язнених стигми – ярлики, які заважають іншим людям об'єктивно сприймати осіб звільнених з місць позбавлення волі. Це також викликає утруднення з пошуком місця працевлаштування, бо роботодавці зачасти відказують минулим ув'язненим боячись рецидиву злочинів чи суспільного осуду.

Останньою групою проблем з якими на виході з колонії стикаються ув'язненні є потреби у покращенні здоров'я. Переважна більшість осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, мають проблеми, пов'язані зі станом здоров'я, що є наслідком способу життя до засудження, поширеними практиками вживання психоактивних речовин, іншими видами ризикованої щодо здоров'я поведінки в умовах позбавлення волі. Перебування в установі

закритого типу, особливо, коли мова йде про тривалу ізоляцію, завдає шкоди як психічному, так і фізичному здоров'ю. Узагальнено для осіб, які звільняються з місць позбавлення волі, можна виокремити наступні групи захворювань, що зустрічаються найчастіше:

- хвороби, що зумовлені ВІЛ-інфекцією; СНІД;
- недуги шлунково-кишкового тракту (виразки, гастрити);
- наркотична та горілчана залежність;
- захворювання дихальних шляхів (туберкульоз, бронхіти, пневмонії);
- нервові розлади;
- шкірні хвороби (грибки, абсцеси). Цей перелік поширених захворювань доповнюють інші: захворювання зубів, нирок, печінки, гепатит, онкологічні захворювання.

Окрім базових потреб колишній ув'язнений як і кожна інша особа потребує задоволення своїх інтересів вищого порядку. Зокрема, постає потреба у спілкуванні та налагодженні стосунків з певними соціальними групами: налагодження взаємин зі своєю сім'єю (з батьками, дружиною/чоловіком, дітьми); взаємини з колишніми друзями та знайомими; взаємодія з суспільними інститутами; навички асертивності (відповідальної поведінки) у взаємодії з оточенням [29].

Факторами, що сприяють або ж навпаки ускладнюють відновлення повноцінних взаємин звільненої особи зі своєю сім'єю, є: особливості сімейних стосунків індивіда до засудження. Можуть ускладнювати відновлення повноцінної взаємодії, безконфліктного спілкування такої персони з членами родини її психічні стани (підвищена емоційна збудливість, агресивність тощо) та зниження комунікативності (як результат проживання в закритому середовищі); набуття субкультури, що виражається у моделях поведінки, цінностях, особливостях спілкування; втрата довіри до оточуючих, надмірна пересторожливість та недовір'я тощо.

Налагодження позитивних стосунків звільненої особи з родиною є необхідною умовою для подальшої соціалізації, подолання існуючих у зв'язку з ізоляцією. Окрім взаємин із родичами, особа, яка звільняється з місця позбавлення волі, матиме й інші контакти, що є адекватною потребою кожної людини. Йдеться про взаємини з приятелями, знайомими, з якими такі комунікації існували до позбавлення волі, а також налагодження контакту з новими людьми. Проблему у даному випадку може становити взаємодія зі старими знайомими, які часто мають негативні установки і моделі поведінки та можуть підбурювати до нових протиправних вчинків, що приведе до поновленого потрапляння в умови ізоляції. Окремою темою для звільнених осіб є настроювання взаємин із протилежною статтю, встановлення довгострокових стосунків, створення родини для тих осіб, які до засудження не перебували в сімейних відносинах або ж розірвали їх через факт ув'язнення. Часто, через відсутність адекватних навичок спілкування, своєрідні ціннісні орієнтації, зносини з протилежною статтю є нетривалими, поверхневими, з частою переміною партнерів. Наслідки отаких стосунків можуть мати психотравмуючий характер та породжувати внутрішньо особистісні конфлікти в самої людини [29].

Невід'ємною частиною життя у соціумі є взаємодія особистості з суспільними інституціями різного роду і спрямованості: місцевими органами виконавчої, у тому числі – правоохоронними органами, закладами системи освіти, соціального захисту населення, охорони здоров'я, житлового забезпечення, неурядовими організаціями, роботодавцями, релігійними спільнотами. Колишньому ув'язненому для забезпечення своєї повноцінної життєдіяльності необхідно в короткі терміни побудувати соціальний діалог з багатьма з цих установ.

Соціальному працівникові потрібно заздалегідь проінформувати ув'язненого про перелік потрібних для ресоціалізації структур, їх завдання та функції, які компетенції потрібні, особистісні навички. Працівники служб та відомств у свою чергу також мають професійно здійснювати свою роботу, мати

бажання допомогти, ставитись до звільненого без стереотипів та суспільних ярликів. Навички відповідальної поведінки у взаємодії з оточенням є одними з основних, що має набути ув'язнений. Для звільнених осіб протистояння негативному тиску з боку оточуючих та відмова від використовуваних раніше моделей поведінки, викликає певні труднощі. Саме невміння сказати «ні» в становищі психологічної тисняви іншою персоною чи гуртом осіб стосовно виконання протиправних дій, у більшості епізодів викликає скоєння правопорушень і повторне потрапляння до умов позбавлення волі. Натомість, чітка особистісна позиція, розуміння й усвідомлення небезпек, які мають наслідки вчинків під впливом сторонніх, вміння приймати адекватні соціально позитивні рішення та відповідати за результати своїх дій, може стати запорукою позитивної соціалізації, недопущення повторних злочинів [29].

Наостанок варто зазначити, що колишні ув'язненні також мають потреби у самоактуалізації, реалізації своїх потенційних можливостей, в зростанні як особистості. Кожна людина має особисті потреби найвищого порядку, які називають по різному: потреби розвитку та вдосконалення, самореалізації; духовні потреби. Потреби цієї категорії з'являються у випадку задоволення потреб попередніх рівнів і є необхідною умовою для повноцінного функціонування будь-якої особистості.

Потреби вищого рівня задовольнити не просто, особливо людині, яка вийшла з місця позбавлення волі. Найчастіше проблеми пов'язані із:

- визначенням перспектив та умов для підняття рівня освіти та кваліфікації, розвитку своїх творчих потенціалів;
- організацією ініціативного дозвілля у відповідності до індивідуальних зацікавлень особистості;
- подоланням стигматизуючого відношення через кримінальне минуле;
- відновленням (формуванням) поваги оточуючих до своєї особистості;
- вибором шляхів отримання визнання в оточенні значимих людей [29].

Таким чином, розглянувши специфіку категорії клієнтів соціальної роботи – ув'язненні – можна дійти висновку, що вони тривалий час зазнавали

стигматизації зі сторони соціуму, що і донині ускладнює процес їх ресоціалізації та повноцінного виправлення, без рецидивів. Кожен соціальний працівник, що працює в системі пенітенціарних установ має розуміти інтереси та потреби даної категорії клієнтів. Зокрема, усі потреби ув'язнених можна поділити на: базові, взаємодія з іншими, саморозвиток.

2.2. Особливості системи соціальної роботи щодо виправлення ув'язнених в Україні

Соціальна робота виступає як окремий вид діяльності і спрямовується на ув'язненого, який опинився в складних життєвих ситуаціях і потребує допомоги у вирішенні проблем, які він самостійно розв'язати не спроможний. Соціальна робота ґрунтується на індивідуальному плані і передбачає довготривалу взаємодію з ув'язненим, кінцевою метою якої виступає формування у нього здатності до самостійного пошуку шляхів вирішення проблем не порушуючи закон в подальшому. Робота передбачає наявність у соціальних працівників знань та вмінь з психології, педагогіки, права, медицини, професійних якостей та компетентностей необхідних для здійснення наглядової пробації.

Соціальна робота із виправлення ув'язнених також передбачає застосування методів та технологій із сфери пенітенціарної педагогіки та психології, технологій ресоціалізації.

У широкому значенні соціальна робота в установах виконання покарань розуміється як допомога у вирішенні соціально корисних завдань, що стоять перед засудженими, а у вузькому – як діяльність інституту соціальних працівників, свого роду «провідників», консультантів, які допомагають засудженим обрати й реалізувати оптимальний шлях досягнення своїх соціально корисних цілей.

С.А. Ветошкін вважає, що сутність соціальної роботи в пенітенціарній установі полягає в організації комплексу психолого-педагогічних заходів,

спрямованих на вирішення проблеми соціалізації особистості засудженого, у вихованні в нього соціально цінних властивостей, які дадуть йому змогу нормально існувати як у виправній колонії, так і за її межами.

О.О. Лук'янчук соціальну роботу із засудженими визначає в широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні це сукупність організаційно-правових, соціально-економічних та ідеологічних заходів, спрямованих на створення умов, що сприяють включенню засуджених у нормальну життєдіяльність на волі після відбуття покарання, а у вузькому – система організаційно-правових, соціально-економічних та ідеологічних заходів, що реалізуються учасниками кримінально-виконавчих правовідносин, спрямованих на створення передумов для виправного процесу й надання матеріальної та іншої соціальної підтримки засудженим, які її потребують.

Деякі аспекти теорії пенітенціарної соціальної роботи обговорюються в різних аспектах права, педагогіки, психології, психіатрії, соціології, проте, єдиної теорії пенітенціарної соціальної роботи не існує.

Загалом теоретичне обґрунтування пенітенціарної соціальної роботи зводиться до психолого-орієнтованих, соціолого-орієнтованих і комплексних моделей. Найбільш ефективною моделлю соціальної роботи є комплексна.

Специфіка соціальної роботи в установах виправної системи полягає в тому, що вона ведеться усередині соціальних організмів з високим ступенем закритості й ізольованості; її об'єктом є особи з високим індексом соціального неблагополуччя і підвищеною стресогенністю; вона нерозривно пов'язана з виконанням кримінального покарання; в умовах пенітенціарної системи не повинна припинятися із закінченням виконання покарання, оскільки колишній ув'язнений потребує ресоціалізації і адаптації до зовнішнього світу, його правил і норм [4].

Соціальна робота в пенітенціарних установах є самостійним видом діяльності, що передбачає захист інтересів і прав засудженого всіма дозволеними законом способами. Проте при проведенні соціальної роботи

необхідно враховувати інтереси інших видів діяльності і співвідносити її з певним режимним, виховним, освітнім або іншим навантаженням.

Основними завданнями які стоять перед соціальною роботою в установах виправної системи є:

- підвищення і розвиток соціального статусу ув'язненого, допомога у встановленні соціально-позитивних взаємозв'язків;
- розвиток і зміцнення соціально-корисних зв'язків між ув'язненими і зовнішнім світом;
- сприяння в забезпеченні прийнятних соціально-побутових умов для відбування покарання;
- сприяння ув'язненим в отриманні допомоги фахівців;
- допомога в побудові горизонтальних і вертикальних відносин, які, з одного боку, відповідали б цілям виконання кримінального покарання, а з іншого – спричиняли б найменші втрати для засудженого;
- допомога в соціальному розвитку ув'язненого;
- допомога ув'язненим у пошуках соціально прийняттого для них середовища;
- організація і забезпечення соціального захисту тих категорій ув'язнених, які потребують сторонньої підтримки – персіонери, діти, інваліди;
- допомога у вирішенні конфліктних ситуацій [4].

Соціальна робота із ув'язненими є багатоаспектним видом діяльності. Одним з найбільш важливих напрямів при роботі із ув'язненими є їх персональна підготовка до звільнення з місць позбавлення волі. Іншими словами більшість дій направлена на соціальну адаптацію самих ув'язнених до нових умов в суспільства, прививання соціально «здорової» поведінки. Перед соціальним працівником постає завдання забезпечити ув'язненого напередодні звільнення усім необхідним для нормальної життєдіяльності.

Підготовка до звільнення осіб, що відбувають покарання, починається не пізніше, ніж за 6 місяців до закінчення терміну позбавлення волі. Вона включає різноманітні напрямки роботи: проведення бесіди ув'язненим, у процесі якої

з'ясовуються наміри стосовно місця проживати, роботи або навчання після звільнення з місць відбуття позбавлення волі; роз'яснення ув'язненим законодавства про порядок надання їм сприяння в трудовому і побутовому плані, видачі паспортів і оформлення реєстрації.

Загалом процес звільнення осіб, що відбули покарання, включає досить довготривалі, але необхідні основні процедури.

Соціальні працівники у виправних колоніях постійно співпрацюють із фахівцями зі сфер опіки, управлінні охорони здоров'я, освіти, соціального захисту населення. У процесі виправлення ув'язненого кожна з цих суміжних інституцій має свої теоретично обґрунтовані повноваження та спектр впливу.

По-перше, установи виконання покарань не пізніше ніж за три місяці до закінчення призначеного терміну покарання проводить бесіду із ув'язненим для визначення його намірів щодо місця проживання та працевлаштування після звільнення і надання необхідної допомоги у вирішенні цих питань [55].

У разі зазначення в заяві засудженим місця працевлаштування та надання документального підтвердження за три місяці підрозділ кримінально-виконавчої інспекції за місцем розташування адміністрації та бухгалтерії проводить перевірки можливості його працевлаштування. При погодженні зі спостережною комісією обов'язково служба надає довідку про стан здоров'я засудженого та довідку про результати попереднього вирішення питання місця проживання та роботи після звільнення. За три місяці до закінчення терміну покарання засудженого інституція відправляє повідомлення-запит до відповідного територіального органу внутрішніх справ за обраним засудженим місцем проживання для перевірки можливості його проживання [55].

Стосовно засуджених похилого віку та інвалідів I і II груп, які не мають працездатних дітей або інших родичів, установа виконання покарання направляє до органу праці та соціального захисту населення за обраним засудженим місцем проживання особисту заяву стосовно влаштування до спеціального будинку-інтернату, довідку медичної установи про стан здоров'я. За 20 днів до звільнення засудженого служба надсилає повідомлення про

звільнення до відповідного територіального органу внутрішніх справ; до органу праці та соціального захисту населення. Стосовно засуджених, які на день звільнення не досягли вісімнадцятирічного віку, за 30 днів до звільнення додатково направляє повідомлення про звільнення до підрозділу профілактичної роботи серед дітей відповідного територіального органу внутрішніх справ [55, с. 150-151].

Стосовно засуджених працездатного віку за 20 днів до звільнення установа надсилає повідомлення про звільнення до міського (районного) центру зайнятості державної служби зайнятості.

По-друге, органи національної поліції у разі надходження з установи виконання покарань повідомлення-запиту проводить перевірку можливості проживання засудженого за обраним ним місцем проживання. У разі виявлення факту неможливості проживання засудженого за обраним ним місцем проживання надсилає повідомлення-запит до органу праці та соціального захисту населення для підготовки до здійснення заходів соціального патронажу стосовно цієї особи після її звільнення.

Протягом місяця після звільнення засудженого орган поліції інформує установу виконання покарань про прибуття та реєстрацію. Упродовж місяця після прибуття осіб, хворих на туберкульоз, які звільнені з установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, вимагає від них довідку про взяття на облік у територіальному протитуберкульозному закладі [55].

По-третє, органи соціального захисту населення у разі надходження з установи виконання покарань повідомлення-запиту не пізніше ніж через 20 днів з дня його надходження повідомляє установу виконання покарань про кількість центрів соціальної адаптації.

При надходженні повідомлення від територіального органу внутрішніх справ орган соціального захисту населення з'ясовує можливість надання послуги тимчасового притулку особі, яка звільняється з установи виконання покарань, у спеціалізованій установі. У разі самостійного звернення звільненої особи до органу соціального захисту населення у триденний строк установа

сповіщає про це територіальний орган внутрішніх справ та установу виконання покарань.

Орган соціального захисту населення допомагає залучити до надання послуг звільненим особам об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, у тому числі благодійних організацій, а також окремих громадян [55, с. 152].

Органи та заклади охорони здоров'я ведуть письмовий облік повідомлень, наданих з установ виконання покарань і слідчих ізоляторів, про звільнених осіб, хворих на туберкульоз. У разі якщо людина, звільнена з установи виконання покарань, слідчого ізолятора, хвора на заразну форму туберкульозу, протягом 10 днів не стала на диспансерний облік у протитуберкульозному закладі, медзаклад здійснює активний патронаж за імовірним місцем життя чи перебування, вказаним у повідомленні установи виконання покарань. У разі відсутності хворого – заклад охорони здоров'я повідомляє про це органи внутрішніх справ.

Система охорони здоров'я забезпечує: надання необхідної лікувально-профілактичної допомоги особам, звільненим з установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, хворим на туберкульоз, які стали на диспансерний облік у протитуберкульозному закладі; госпіталізацію санітарним транспортом дезінфекційної станції до найближчого протитуберкульозного закладу осіб, звільнених з установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, хворих на заразні форми туберкульозу, в тому числі соціально дезадаптованих людей [55].

Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у разі надходження з установи виконання покарань повідомлення-запиту не пізніше ніж через 20 днів з дня його надходження повідомляє установу виконання покарань про кількість центрів соціальної адаптації звільнених осіб у регіоні та види соціальних послуг, що надаються ними.

При зверненні звільненої особи до центру соціально-психологічної допомоги, соціального гуртожитку, соціального центру матері та дитини, центру ресоціалізації, зазначені заклади вимагають результати

профілактичного медичного огляду на туберкульоз або довідку протитуберкульозного закладу про стан здоров'я. Центр сприяє у отриманні відповідного документа.

Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді визначає потреби та надає різноспрямовані послуги. Окремо напередодні звільнення Центр здійснює відповідні заходи з підготовки, відновлення та зміцнення суспільно корисних зв'язків ув'язненого, сприяє у попередньому вирішенні питань пов'язаних з реєстрацією та проживанням в обраному місці проживання, працевлаштуванням або навчанням після звільнення.

Центр сприяє залученню до здійснення соціального обслуговування об'єднання громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, у тому числі благодійних організацій, а також волонтерів та окремих громадян. Бере участь в організації та проведенні спільно з установами виконання покарань просвітницьких заходів з питань соціальної адаптації [55].

Центр соціальних служб у справах сім'ї, дітей та молоді зобов'язаний проінспектувати звільнену особу, для того щоб з'ясувати чи потрібна їй допомога і яка саме. В разі необхідності, фахівці із соціальної роботи заключають договори про здійснення соціального супроводу осіб, які повернулись із місць позбавлення волі, для того щоб у повній мірі соціалізувати їх у сьогоденному суспільстві.

У процесі здійснення соціального супроводу звільнених осіб Центри соціальних служб у справах сім'ї, дітей та молоді можуть надавати їм ряд наступних послуг: інформаційні, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-економічні та юридичні послуги.

Під інформаційними послугами розуміється надання довідкової інформації про види соціальних виплат; надання контактів служб або установ, куди потрібно апелювати за отримання відповідної допомоги; про заклади, які можуть надати послуги.

Психологічні послуги для колишніх ув'язнених включають в себе: діагностику, спрямовану на визначення особистісних характеристик; консультації з питань психологічного здоров'я та поліпшення взаємин.

Соціально-педагогічні послуги минулим засудженим це загалом планування спільно із родиною та особою заходів і дій відносно покращення ісоціального становища.

До комплексу соціально-медичних послуг входять: посередництво в здійсненні профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів; консультації з питань збереження і зміцнення здоров'я.

Юридичні послуги колишнім ув'язненим це надання консультацій з питань чинного законодавства, гарантій та пільг.

Соціально-економічні послуги: залучення додаткових ресурсів для задоволення матеріальних інтересів і потреб колишнього ув'язненого, що реалізуються у формі сприяння у наданні натуральної допомоги.

Таким чином, вивчаючи особливості соціальної роботи щодо виправлення ув'язнених в Україні можна зробити висновок, що соціальна робота ґрунтується на довготривалій взаємодії з ув'язненими. Кінцевою метою є формування в подальшому в особи здатності до самостійного пошуку шляхів вирішення проблем не порушуючи закон.

Специфіка соціальної роботи в установах виправної системи полягає в тому, що вона ведеться усередині установ з високим ступенем закритості й ізольованості. Об'єктом соціальної роботи є особи з високим індексом соціального неблагополуччя. Соціальна робота із ув'язненими є багатоаспектним видом діяльності.\

Одним з найбільш важливих напрямів при роботі із ув'язненими є їх персональна підготовка до звільнення з місць позбавлення волі. Перед соціальним працівником постає завдання забезпечити ув'язненого напередодні звільнення усім необхідним для нормальної життєдіяльності.

Соціальні працівники у виправних колоніях постійно співпрацюють із фахівцями зі сфер опіки, управлінні охорони здоров'я, освіти, соціального

захисту населення. У процесі виправлення ув'язненого кожна з цих суміжних інституцій має свої теоретично обґрунтовані повноваження та спектр впливу.

Соціальний працівник потребує ґрунтовних знань з психології, педагогіки, права, медицини, професійних якостей та компетентностей необхідних для здійснення наглядової пробації.

2.3. Сучасні методи соціальної роботи спрямовані на виправлення ув'язнених

Соціальна робота з ув'язненими включає в себе заходи, спрямовані на їх соціальну реабілітацію і профілактику рецидивної злочинності, соціальну адаптацію. Процес соціальної реабілітації має продовжуватися до вирішення основних питань соціального облаштування. Соціальна адаптація передбачає комплекс заходів, що допомагають звільненому включитися в реальні соціальні процеси і відносини, закріпити вироблені впродовж соціальної реабілітації установки і норми.

При виборі методів та форм роботи з колишніми ув'язненими варто враховувати:

- ступінь деформації особистості під впливом кримінальної субкультури;
- тривалість часу ізоляції від суспільства;
- кількість кримінальних покарань;
- наявність негативних якостей особистості, сформованих у результаті утримання в колонії;
- рівень соціально-правової занедбаності;
- соціальну спрямованість найближчого мікрооточення.

Соціальний працівник у роботі з ув'язненими, використовує комплекс методів і технологій, які співвідносяться з іншими галузями науки і практики, але загальною технологією соціальної роботи із засудженими є їхня ресоціалізація, під якою слід розуміти тривалий процес, що має в своїй основі

складний комплекс психолого-педагогічних, економічних, медичних, юридичних і організаційних заходів, спрямованих на формування у кожного засудженого здатності та готовності до включення після закінчення терміну покарання в звичайні умови життя суспільства [5].

Ресоціалізація ув'язнених є ключовою метою усього процесу виправлення ув'язненого. Важливе місце в процесі ресоціалізації посідає соціально-виховна робота. Вона направлена на формування та закріплення в ув'язнених бажання займатися суспільно вигідною працею, дотримання вимог законів та норм поведінки в соціумі.

Процес ресоціалізації як складова соціальної роботи з виправлення ув'язнених ґрунтується на таких принципах:

- урахування регіональних особливостей, соціальної і економічної ситуацій;
- різнобічність комплексу заходів щодо реалізації реабілітаційної програми;
- партнерство і розподіл повноважень, рольова взаємодія і співпраця різних відомств і фахівців у реалізації реабілітаційних програм;
- єдність психосоціальних, біологічних і педагогічних методів;
- поступовий перехід від одного реабілітаційного заходу до іншого;
- індивідуально-особистісний, гуманістичний підхід, адресний характер допомоги.

Ресоціалізація ув'язненого проходить планомірно з самого періоду перебування в місцях позбавлення волі, активізується під час підготовки до звільнення та як підтримка у період після залишення установ виконання покарань.

Перший етап ресоціалізації ще в установі пов'язаний із вирішенням проблем ув'язненого. Необхідно допомогти пережити усі негативні емоції, зумовлені стресом від вироку, руйнуванням звичних соціальних зв'язків. Більшою мірою даний етап ресоціалізації є адаптацією до умов у закладах пенітенціарної системи.

Соціальний працівник працюючи з ув'язненим має забезпечити аналіз його особистості, особистостей з його оточення, їх психологічної сумісності. Надалі необхідно проводити спостереження, тестування ув'язненого для розуміння змін у його особистості та корегування поведінки. Можуть бути використані різні форми роботи: від консультацій до тренінгів комунікації, саморегуляції [19].

Усі заходи першого етапу ресоціалізації мають бути направлені на забезпечення розуміння ув'язненим своєї вини та покарання за неї як належного.

Другий етап ресоціалізації розпочинається напередодні виходу ув'язненого з місць позбавлення волі. Після відбування покарання засудженні часто стикаються з проблемами зруйнованих соціальних зв'язків (відсутність родини або близьких), браком актуальних фахових навичок та і самої роботи загалом. Також ув'язненні мають низку захворювань, які вимагають якісної медичної допомоги [19].

Другий етап ресоціалізації включає соціальну орієнтацію ув'язненого на відбудову соціальних зв'язків з рідними, близькими, друзями. Соціальний працівник всіляко сприяє пошуку та відновленню втрачених контактів. Також фахівець соціальної роботи проводить цільову діагностику фізіологічних та психологічних проблем ув'язненого, прогнозує зміни.

Під час проведення занять та консультацій соціальний працівник спрямовує внутрішні сили ув'язненого на конкретизацію ним власних життєвих планів. Окремо спеціаліст проводить організаційну підготовку до звільнення ув'язненого – зв'язується із різними відомствами та службами з проханням сприяти ув'язненому в оформленні документів, забезпеченні житлом і роботою, налагодженні контактів із родиною, наданню психологічної допомоги тощо [19].

Ресоціалізація осіб, які готуються до виходу з місць позбавлення волі здійснюється в таких напрямках: зміна соціального середовища; соціально-психологічна терапія; професійна орієнтація. Основним із базових питань у

підготовці людей до ресоціалізації є вирішення питань їх трудового і побутового пристрою після від'їзду з місць покарання.

Також дуже гострою проблемою стає те, що після звільнення колишні ув'язненні можуть не мати бажання рухатися до нормального способу життя з причин неготовності родини до повернення ув'язненого. Іншими словами сім'я не готова прийняти особу, навіть якщо вона дійсно удосконалилася. Крім того, багато хто виходячи з виправної установи, навіть готовий до нового способу життя, повертається до свого деструктивного кола спілкування тому і ведуться на провокації.

Підготовка засуджених до виходу з місць позбавлення волі базується на кропіткій роботі у системі заходів щодо попереднього вирішення питань трудового і побутового пристрою засуджених, які передбачають їх психологічну, етичну, правову підготовку, ефективне надання безпосередньої допомоги у відновленні та розвитку соціально корисних зв'язків.

Останній етап це підтримка особи звільненої з місць виконання покарань на шляху до відновлення нею соціального статусу або створення нового, аналіз та оцінка змін у поведінці і особистості людини, моніторинг умов життя та комунікації [19].

Експерти в сфері реабілітації ув'язнених та осіб, які повернулися з місць позбавлення волі, відзначають, що є значна необхідність попередньої роботи з сім'ями осіб, що повертаються з місць позбавлення волі. Вона має починатися ще за 2-3 місяці до звільнення ув'язненого.

В ході реабілітації надається перевага індивідуальним, а не груповим формам роботи на третьому етапі ресоціалізації – після звільнення. Можливим залучення групових форм роботи є тільки при умові, що група спеціалізуватиметься на самопомозі особам із певними поміжними проблемами: алкоголізм, наркоманія, ВІЛ, тощо. Це пов'язано з тим, що колишні ув'язненні прагнуть зберегти контакти із своїм оточенням в місцях позбавлення волі, окрім випадків, коли колишні в'язні схильні до рецидиву і навпаки тоді прагнуть підтримувати зв'язки.

Останнім часом почали з'являтися досить обґрунтовані докази на користь так званого просоціального моделювання, суть якого полягає у свідомому застосуванні спеціально розробленої стратегії для розвитку моральності підопічного. Соціальний працівник разом з клієнтом планують досягнення кількох дуже конкретних цілей, спрямованих на утримання правопорушника від спокуси вчинити злочин. Цей метод підштовхує також соціального працівника підохочувати клієнта до досить високого ступеня рефлексії та стимулювати його самостійність і автономію при вирішенні життєвих питань. Соціальний працівник має діяти як позитивна рольова модель, тобто спонукати підопічного до наслідування: він має регулярно показувати повагу до клієнта, розхвалювати його за досягнення і уникати вербальної конфронтації. Подібні програми можуть підсилити шляхом запровадження пробаційних технік, спрямованих на активне заохочення просоціальної поведінки [49].

О.В. Царькова з метою профілактики рецидивів та підтримки подальшої ресоціалізації пропонує до ув'язнених застосовувати психологічні методи. Зокрема, методи прямого та непрямого впливу.

Перший метод це регулювання психологічної складової комунікацій. Метод дозволяє впливати на процес спілкування засудженого з працівниками колоній, з іншими засудженими, з рідними, близькими людьми. Виховний вплив істотно доповнюється зустрічами з особами, які раніше відбували покарання у даній колонії і стали повноцінними громадянами. Особливе значення має встановлення контакту ув'язненого з сім'єю, що сприяє виробленню у нього хвальних якостей, зміні його негативних психічних станів.

Другий метод це ціленаправлена передача інформації. Спеціально відібрана інформація, що надходить до ув'язненого, повинна сприяти заповненню його соціального досвіду, утриманню і переробці ним відомостей, яких він раніше не отримував тощо. Досвід показує, що дуже важливо збирати дані про те, як живе сім'я ув'язненого в даний час.

О.В. Царькова пише, що для того, щоб визначити найвірніші шляхи впливу на конкретного засудженого, рекомендується широко застосовувати психолого-педагогічний експеримент, що дозволяє найповніше розкрити усі властивості особистості засудженого, допомагає формувати його інтелектуальні і вольові якості.

Третій метод психологічного впливу – навіювання (сугестія).

Навіювання, на відміну від переконання це психологічна дія, розрахована на некритичне сприйняття засудженим виховної інформації через авторитетність особистості фахівця. Навіювання може здійснюватися тільки у безсонному стані. Але користуватися гіпнозом і наркогіпнозом не можна. Ці методи навіювання можуть застосовувати тільки лікарі: психотерапевт або психіатр. Виділяють два способи проведення навіювання: словесне – шляхом прямого мовного впливу на засудженого і непряме, опосередковане будь-яким предметом чи дією.

Також до процесу ресоціалізації ув'язненого можуть бути застосовані окремі методи психотерапії, а саме:

- створення «психотерапевтичних оазисів» – групових стосунків, у достатній мірі захищених від деструктивних впливів пенітенціарного середовища;

- зняття психічної напруги в осіб прийомами релаксації.

Однією із відносно сучасних технологій, яка залучається соціальними працівниками в процесі виправлення ув'язнених, є застосування релігійних організації до процесу перевиховання.

З 2015 року в установах ДПтС України для задоволення релігійних потреб засуджених та персоналу облаштовані понад 100 культових релігійних споруд. Духовно-просвітницьку роботу проводять понад тисячу священнослужителів та волонтерів, які є представниками різних релігійних конфесій, громад, організацій та церков.

Церква як організація виконує низку внутрішніх та зовнішніх соціальних функцій. До внутрішніх (базових) функцій відносяться:

- богослужіння, пов'язане із задоволенням релігійних культових потреб віруючих;
- церковне управління, пов'язане з необхідністю організаційно упорядкованого забезпечення діяльності церкви як соціального інституту;
- господарсько-економічна, пов'язана з матеріально-технічним та фінансовим забезпеченням інституції.

Зовнішніми (додатковими) функціями церкви є:

- нормотворча функція, пов'язана з регламентацією життя віруючих;
- виховна функція, що полягає у релігійній освіті дітей та дорослих;
- благодійна функція, що зокрема реалізується у форматі підтримки засуджених, створення притулків для звільнених з установ виконання покарань [31].

До сучасних тенденцій практики діяльності релігійних організацій належать розширення їх функцій за рахунок позарелігійних: правозахисна, дозвіллева.

Християнські конфесії залучають волонтерський рух у вигляді невеликих груп віруючих, які надають адресну соціальну, медичну та патронажну допомогу ув'язненим у місцях позбавлення волі. Зокрема, це може відбуватися у формах:

- залучення до сучасного мистецтва з метою привернення уваги до моральності;
- створення та підтримка благодійних фондів при релігійних організаціях;
- залучення ресурсів одновірців із-за кордону з метою реалізації спільних соціальних ініціатив.

Релігія є досить ефективним засобом впливу на моральність та духовність особистості. Релігійна свідомість, її формування, передбачає безумовне дотримання людиною заповідей, моральних принципів та норм. Духовно-моральний вплив релігії на людину в умовах ізоляції місць позбавлення волі виконує психотерапевтичну і компенсаторну функції завдяки

здатності релігійних вчень утішати, пом'якшувати стан стресу, виступати моральним стимулятором каяття та сприяти моральному очищенню [31].

Таким чином, у другій частині роботи було з'ясовано характеристику ув'язнених як категорії клієнтів соціальної роботи, проаналізовано теоретичні засади соціальної роботи засудженими та виявленні сучасні технології, які можуть бути в перспективі як традиційні та обов'язкові до застосування в установах виконання покарань.

В ході теоретичної частини дослідження було з'ясовано, що стигматизація осіб, що порушили закон зумовлює порушення їх прав та свобод і після виконання ними покарань. Соціальна робота є одним з інститутів, які могли б ефективно регулювати це питання.

Перспективи розвитку соціальної роботи в пенітенціарній сфері в нашій країні дуже великі, оскільки пенітенціарна соціальна робота сполучає в собі знання з різних галузей наук про суспільство і людину. Соціальна робота дозволяє побачити весь спектр умов необхідних для допомоги клієнту.

Соціальна робота в пенітенціарній системі грає дуже важливу роль у забезпеченні необхідними умовами тих людей, хто знаходиться в місцях позбавлення волі. Але нині якісне надання послуг з соціальної роботи ув'язненим ускладняється проблемами та викликами самої пенітенціарної системи. Через обмеження прав і свобод, що передбачається самою системою виконання покарань, коло форм і методів, технології, які може використовувати соціальний працівник при роботі із ув'язненим є доволі вузьким та не виходить за рамки правил виправної системи.

Кожен соціальний працівник, що працює в системі пенітенціарних установ має розуміти інтереси та потреби даної категорії клієнтів. Соціальна робота із виправлення ув'язнених також передбачає застосування методів та технологій із сфери пенітенціарної педагогіки та психології, технологій ресоціалізації.

Вивчаючи теоретичні засади соціальної роботи щодо виправлення ув'язнених можна зробити висновок, що соціальна робота ґрунтується на

довготривалій взаємодії з ув'язненими. Кінцевою метою є формування в подальшому в особи здатності до самостійного пошуку шляхів вирішення проблем не порушуючи закон.

Специфіка соціальної роботи в установах виправної системи полягає в тому, що вона ведеться усередині установ з високим ступенем закритості й ізоляваності. Соціальні працівники у виправних колоніях постійно співпрацюють із фахівцями зі сфер опіки, управлінні охорони здоров'я, освіти, соціального захисту населення.

РОЗДІЛ 3

ПРАКСЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЯК ФАКТОРА ВИПРАВЛЕННЯ УВ'ЯЗНЕНИХ

3.1. Порівняльний аналіз досвіду соціальної роботи з виправлення ув'язнених країн Європи та України

Пенітенціарна система це сукупність спеціально уповноважених органів та установ, які працюють у сфері формування та реалізації державної політики з виконання кримінальних покарань та пробації. Головна мета такої системи це захистити суспільство від злочинності загалом, а не від конкретних злочинців.

Усі дії представників пенітенціарної системи спрямовані не на максимальне покарання злочинця, а на його виправлення, ресоціалізацію і як наслідок зменшення проценту злочинності в соціумі.

В Україні на сьогодні пенітенціарна система у вищезазначеному форматі досі не утверджена законодавчо. Проект Закону України «Про пенітенціарну систему» у 2017 році так і не набув чинності. На даний момент процес реформування продовжується. Кінцевою метою усіх змін є створення гуманістичної системи покарань, яка забезпечуватиме як безпеку суспільству так і соціальне зцілення особи, що стала на «слизьку стежину». У такому контексті соціальна робота має посідати одне з головних місць, бо саме технології соціальної роботи можуть забезпечити повну ресоціалізацію та виправлення ув'язнених.

Нині в Україні виконання та відбування кримінальних покарань регламентується Кримінально-виконавчим кодексом України. Документ координує дії спеціалізованих установ та спеціалістів щодо створення умов задля виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень, а також запобігання тортурам та такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими [17].

В українській системі виконання покарань є центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, територіальні органи управління, уповноважені органи з питань пробації.

Установами виконання покарань є: арештні доми, кримінально-виконавчі установи, спеціальні виховні установи, слідчі ізолятори.

Кримінально-виконавчі установи поділяються на кримінально-виконавчі установи відкритого типу (виправні центри) і кримінально-виконавчі установи закритого типу (виправні колонії). Останні поділяються на колонії мінімального, середнього і максимального рівнів безпеки [17].

Соціальна реабілітація осіб, що були ув'язненні, в Україні починається за три-чотири місяці до їх звільнення. Адміністрацією установи виконання вживаються відповідні заходи щодо підготовки осіб до звільнення. Також у цьому процесі беруть участь спеціалісти соціального патронажу, які надають особам допомогу щодо трудового і побутового влаштування за обраним ними місцем проживання. Подальші дії із соціального патронажу проводять вже після повного звільнення особи з місць позбавлення волі [30].

Під час перебування в установі виконання покарання ув'язненні мають можливості для здобуття освіти. Ці можливості надають їм центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, разом з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти і науки, молоді та спорту. Вони забезпечують надання особам, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, з урахуванням потреб національної економіки способів для здобуття освіти через систему навчальних закладів, в тому числі шляхом дистанційної форми.

Однією із форм часткової ресоціалізації засудженого до ув'язнення можна вважати пом'якшення мір безпеки у зв'язку із становленням його на шлях виправлення.

Ув'язненні можуть бути переведені з приміщень камерного типу в звичайні жилі приміщення колонії максимального рівня безпеки або колонію середнього рівня безпеки, але після фактичного відбуття не менше однієї четвертої строку. Також їх можуть перемістити зі звичайних жилих приміщень колонії максимального рівня безпеки в колонію середнього рівня безпеки. Із колоній мінімального і середнього рівня безпеки – до дільниці соціальної реабілітації після фактичного відбуття не менше однієї четвертої строку за нетяжкий злочин; не менше третини строку за умисний тяжкий злочин; не менше половини строку за особливо тяжкий злочин.

Під час свого ув'язнення особи мають право на короткострокові побачення з рідними тривалістю до чотирьох годин і тривалі зустрічі що можуть охоплювати часовий проміжок до трьох діб.

Короткострокові побачення з родичами або іншими особами проходять у присутності представника колонії.

Тривалі побачення надаються з правом спільного проживання і тільки з близькими родичами. Оплата послуг за користування кімнатами короткострокових і тривалих побачень здійснюється засудженими або їх родичами за власний кошт.

Якщо ув'язнений потребує правової допомоги, то за потребою надається побачення з адвокатом або іншим фахівцем у галузі права. За бажанням ув'язненого або спеціаліста з області права, котрий надає правову допомогу, побачення можуть надаватися наодинці.

Мають ув'язненні і право на телефонні розмови без обмеження їх кількості під контролем адміністрації, а також користуватися глобальною мережею Інтернет. Телефонні розмови та Інтернет оплачуються за особисті кошти [17].

Ув'язненні можуть працювати на добровільній основі у межах договору цивільно-правового характеру або трудового договору, який укладається між засудженим та фізичною особою-підприємцем або юридичною особою, для яких засуджені здійснюють виконання робіт чи надання послуг.

У більшості країн Європи головна мета процесу виконання кримінального покарання є ресоціалізація. Загалом пенітенціарна система кожної країни має загальну структуру і вирізняється тільки специфічними механізмами впливу на процес виправлення ув'язненого.

Широко застосовують у Європейському Союзі розроблені освітні, професійні та виробничі програми для ув'язнених. Фактор доступності освіти є найефективнішим у вирішенні проблем корекції, ресоціалізації та соціальної адаптації після звільнення засуджених. Наприклад, у Німеччині це обов'язковий аспект соціальної роботи у виправних колоніях. З перших днів відбування покарання в'язні забезпечуються систематизованою інформацією про доступні курси та освітні програми. Це дає можливість створити тренінгові програми та узгодити їх з тривалістю покарання.

У Німеччині кожен ув'язнений має індивідуальну програму ресоціалізації, яка може передбачати освіту, включаючи вищу.

У Фінляндії в'язниці укладають договори про співпрацю з навчальними закладами і мають можливість забезпечити загальну освіту та широкий спектр професійного навчання. Соціальний працівник у такому випадку приймає рішення про організацію процесу навчання. Якщо засуджений перебуває у закритій установі, соціальний працівник повинен домовитись із навчальним закладом про організацію навчання у спеціально обладнаних класах в'язниці. Після складання іспитів ув'язненні можуть отримати вищу освіту. У деяких випадках вони навіть можуть відвідувати університет без нагляду.

Іншим важливим аспектом успішної ресоціалізації ув'язненого у країнах ЄС є грамотна організація праці, що сприяє збереженню психічного та фізичного здоров'я в'язнів, створенню колективних відносин, успішної підготовки до звільнення та подальшої ресоціалізації.

У Фінляндії засудженим надається вибір робочого часу на законодавчому рівні. Діяльність оплачується державою. Виробнича діяльність включає металообробку, столярну справу, будівництво, сільське господарство, виготовлення склопластикових човнів, ремісниче виробництво тощо. Робочий

день становить 40 годин на тиждень. Вихідні – субота та неділя. У Фінляндії навіть є в'язниці, де засудженні перебувають тільки вночі, а працюють на цивільному підприємстві. Додатково у скандинавських країнах організуються гендерно-орієнтовані комплексні професійні програми. Жінки-в'язні можуть бути навчені як менеджери, кухарі, садівники. Крім того, їх навчають домашньому господарству, особистому догляду, корисному дозвіллю.

У Німеччині місця позбавлення волі вважаються джерелом кваліфікованої робочої сили. Агенції соціальних працівників здійснюють моніторинг та систематизують інформацію про здібності та знання, які має ув'язнений. Також у Німеччині всі в'язні, які мають бути ув'язненні більше шести місяців спочатку утримуються у вступній секції в одиночній камері. Під час цього періоду соціальні працівники проводять опитування особи, на підставі якого формується утримання, медичний нагляд, визначається вид праці, навчання, характер освітнього, у тому числі релігійного впливу.

Велике значення в процесі виправлення ув'язнених мають спеціальні соціально-терапевтичні програми: заходи з психотерапії, групової терапії, контролю гніву.

Широко розповсюджені програми, спрямовані на подолання наркоманії, алкоголізму. У Німеччині через спеціалізовані терапевтичні заходи, спрямовані на надання соціальної допомоги та пільг, засудженні надалі успішно ресоціалізовані та підготовлені до звільнення.

Специфічним підходом є програма поведінкової модифікації та технології, які були введені в практику у Нідерландах та Данії. Ув'язненні з деформованою особистістю а також молоді правопорушники направляються в соціальні та терапевтичні установи. Метою їх перебування там є розвиток здатності вести відповідальне життя у майбутньому, готовність не вчиняти злочинні дії.

Соціальна робота, що проводиться у Данії і Голландії орієнтована на організацію вільного часу засуджених, з тим, щоб вони виявляли власну

ініціативу та знайомилися з реаліями проведення вільного часу поза стінами установи. Іншим напрямом роботи соціальних працівників є розвиток особистої відповідальності ув'язнених за набуття навичок самообслуговування, встановлення контактів, звички дотримуватися зобов'язань. Для цього проводиться розподіл ролей в межах сформованих груп чисельністю по 10-12 чоловік: ведення спільної каси для здійснення необхідних покупок, приготування їжі, прання, прибирання приміщення тощо.

У багатьох країнах Європи проводиться ресоціалізація ВІЛ-інфікованих та профілактика СНІДу. Медичні та соціальні працівники за кордоном регулярно проводять необхідні заходи з підвищення обізнаності серед ув'язнених про їх соціальні гарантії. Однак є водночас факти підвищення ізоляції вночі та на робочому місці.

Ув'язнені, які страждають на психічні розлади, проходять медичну реабілітацію та корекцію спрямовану на зменшення частоти повторення злочинів та отримання клінічних, соціальних та психологічних ефектів.

Ув'язнені з інвалідністю та люди похилого віку поміщають у спеціалізований заклад за рік до звільнення, щоб пристосуватись до повернення у суспільство. В таких установах вони отримують професійну підготовку до роботи, курси сімейної психології тощо.

Однак це більш загальні умови та можливості, що застосовуються для виправлення ув'язненого. Кожна країна Європи має свої специфічні відмінності у правилах утримання громадян у в'язниці, особливості їх ресоціалізації та об'єм повноважень і зобов'язань соціального працівника, який працює із ув'язненими. Наприклад, в Австрійській пенітенціарній системі в'язень має право попросити залишити в'язницю максимум на 24 години, якщо це негайно і стосується особистого, економічного або юридичного питання, що потребують його присутності. Відпустка може бути подовжена на строк до восьми днів у випадках, коли: в'язень не становить небезпеки ні для держави, ні для себе; залишковий термін утримання становить менше 3 років і родич чи

близька людина хвора або поранені; потрібно відвідати похорон, вирішити важливі сімейні проблеми.

Соціальні працівники в Австрії при роботі із ув'язненими заохочують останніх до корисного проведення вільного часу. Читати книги, слухати радіо, займатися спортом, переглядати телевізор для розвитку своєї особистості. У неробочий час дозволяється займатися додатковою роботою, малювати або творити, писати. Мінімум раз на 3 місяці має проводитися освітній, художній або розважальний захід [61].

Для ув'язнених, що мають проблеми із психікою, проявами насилля надається психосоціальна підтримка соціальних працівників, психологів, психіатрів та психотерапевт, особливо якщо потреби пов'язані із скоєним злочином або якщо лікування є необхідні для реінтеграції в суспільство.

Кожен працездатний повинен працювати. Це може бути праця на користь в'язниці чи суспільства, інших приватних підрядників. Ціни на вироблені товари та винагороду ув'язненого мають бути збалансовані до звичайних товарів. На додаток до цього, вони отримують винагороду за точною схемою, яка коливається від 3,98 до 5,97 євро за годину, залежно від виду роботи і адаптуються щорічно у відношення до стандартної заробітної плати. Середній робочий час становить 58 годин на місяць [61].

Ув'язненні без закінченого професійної освіти мають право на навчання, яке максимально повинно відповідати їхнім інтереси та потреби.

Італійські в'язниці мають диференційовані стандарти. У кожній в'язниці якість організованої діяльності залежить від різних факторів: доброї волі начальника, самовідданості працівників, ставлення місцевих установ, наявність волонтерів. Існує в'язниці, де діяльність добре організована, але також є в'язниці, де є ув'язненим нічого робити і вони лишуються у своїх камерах, дивлячись телевізор цілими днями, або ходячи вгору-вниз по коридору секції [63].

В Італійській пенітенціарній системі ув'язненні розподіляються, наскільки це можливо, до в'язниць, розташованих поруч з їхніми будинками

або місцями соціального перебування. Даний факт використовується соціальними працівниками як шлях для перевиховання через підтримку соціальних відносин із рідними та близькими. Однак одночасно приділяється увага уникненню шкідливих взаємовпливів.

У випадку перевантаження італійських в'язниць засудженого можуть перевести в іншу установу, але варто враховувати той факт, що ув'язнений буде відвідувати певні курси із ресоціалізації або контактувати з волонтерами. На початку відбування строку у в'язнів запитують про людей, яких вони не хочуть зустрічати, щоб уникнути конфліктів та насильства. Водночас у більшості італійських в'язниць ігнорується надання гарантовано мінімального простору. Закон передбачає окрему ванну кімнату, природне світло, біде для жінок, але зазвичай це не виконується на практиці.

Хоча в Італії існує закон про безоплатну правову допомогу, доступ до безкоштовної правової допомоги не є простим. Держава платить за послуги адвокату тільки через тривалий час. У деяких тюрмах приймальна комісія може повідомити в'язнів за допомогою листівки про безкоштовну правову допомогу. В інших можуть бути добровольці, які дають поради з цього приводу.

Ув'язнений може мати шість відвідувань на місяць, по одній годині кожне. Він може накопичити їх і навіть зустріти трьох людей одночасно. Він може бачити родичів, співмешканців та друзів. Коли є діти, візит може відбуватися в садах, щоб зробити їхні враження менш травматичними.

Щоб відвідати хворого родича, похорони дозвіл отримується через суд.

Робота за межами в'язниці дозволена, але здебільшого праця організована на території колонії. Щодо навчання, то отримати середню освіту в'язні можуть у колонії, а вищі надається на підставах угоди між тюрмами та університетами, згідно з якими призначається невелика секція в'язниці для в'язнів-студентів. Університет забезпечує репетиторство та іспити [63].

Проблемною у порівнянні з попередніми країнами є система виконання покарань Латвії. В останні шість років там різко скоротилася кількість в'язниць

через низьке фінансування. Однак водночас це посприяло створенню альтернативних форм ув'язнення. Зокрема, для засуджених із наркотичною залежністю створено окремі центри перебування.

У Польщі ув'язнення проходить в установах: 1) для молодих правопорушників; 2) для осіб, які вперше відбувають покарання; 3) для пенітенціарних рецидивістів

Ці підрозділи можуть бути організовані як: 1) блоки закритого типу; 2) напіввідкриті блоки; 3) агрегати відкритого типу.

Норми проживання різняться залежно від в'язниці. У старих в'язницях часто є близько десятка великих кімнат з маленькими вікнами, високою вологістю та грибок на стінах. Більше того бракує місця для відпочинку. Через перенаселеність та доступність приміщень окремі камери не часто використовуються в Польщі. Їх використання залежить від адміністрації в'язниці. Окремі камери розглядаються часто як форма винагороди для ув'язнених [65].

Ув'язненому дозволено зберігати зв'язки з його сім'єю та іншими родичами, відвідування, листування, передача пакунків, телефонні дзвінки та грошові перекази. Одна зустріч з рідними триває годину. Загальна кількість можливих відвідувань не регламентується, а можливість їх збільшення зі сторони адміністрації розглядається як метод заохочення до виправлення.

Усі установи надають обмежені можливості волонтерської роботи (безоплатно) на благо підрозділу. Ув'язнені можуть працювати на кухні або допомагати з прибиранням.

Деякі в'язниці співпрацюють з місцевим бізнесом і пропонують цим компаніям працювати у в'язниці. Зовнішній роботодавець зобов'язаний надати винагороду за роботу в'язня керівництву в'язниці. Адміністрація вносить певну суму зарплати в'язня, але не більше 4%. Виконуючи нічну роботу в'язень має право на додаткову оплату за кожну годину понаднормових робіт у розмірі 20% від звичайної ставки. Після року безперервної роботи в'язень отримує право на 14-денну відпустку з компенсацією.

У латвійських в'язницях згідно з Кодексом про виконання покарань, засуджені ув'язнені можуть працювати з або без винагороди. В'язень може бути працюючим за винагороду в

- службі утримання в'язниць,
- на робочі місця, створені приватними підприємствами/підприємцями у в'язницях,
- за межами в'язниці, якщо це дозволено тюремним режимом. Кодекс про виконання покарань також передбачає, що кожна в'язниця має службу капелана [64].

У Латвії особлива увага надається виправленню молодих правопорушників. Їх умови проживання максимально комфортні, обладнанні персональним туалетом та душовою, кнопкою для зв'язку з адміністрацією.

Доступ до медичної допомоги в деяких тюрмах залишається проблемою, як і медичні бригади, які мають недостатньо ресурсів. Велика кількість вакантних посад та порівняно низька оплата праці не сприяють залученню медичних працівників до роботи у в'язницях.

Подібні проблеми із фінансуванням пенітенціарної наявні і в Іспанії. Це зумовлює в першу чергу зменшення якості заходів із ресоціалізації, оскільки до роботи не вдається залучити багатьох спеціалістів, зокрема, соціальних працівників.

Найбільші відмінності у порівнянні з українською системою відбування покарання наявні у норвезькій пенітенціарній системі.

Внутрішнє оздоблення в'язниць і самих камер більше схоже на кімнати в гуртожитку, ніж на що-небудь ще, що дає пристойну ступінь самоти і дозволяє ув'язненим «відчувати себе людьми».

Їжа в тюрмах в Норвегії також сильно відрізняється від інших. У Норвегії невеликі групи ув'язнених збираються разом, щоб приготувати і поїсти. Є повний набір столових приладів, які не можна знайти в стінах в'язниці більше ніде [71].

Всі ув'язнені отримують невеликі добові. Зокрема, зубні щітки, зубна паста, мило і бритви надаються безкоштовно, так само як і їжа і напої.

Норвезькі в'язниці намагаються максимально імітувати зовнішній світ, щоб підготувати ув'язнених до свободи. На практиці це означає наявність ванних кімнат і навіть телевізорів. Офіційні особи кажуть, що ці речі залишають менше місця, щоб заховати наркотики або зброю.

У в'язнів є доступ до вікон, з яких відкривається вид на довколишні дерева і сад. По всій в'язниці також є безліч творів мистецтва та інсталяцій, які вносять трохи життя і фарб в сірий тюремний світ. Чиновники сподіваються, що заняття з мистецтва і творчості, такі як обробка дерева і малювання, дадуть в'язням відчуття, що до них ставляться серйозно.

У Норвегії багато в'язниць дотримуються політики відкритого кампусу, наприклад, в'язниця мінімального режиму на острові Бастей, де немає огорож. З приблизно 70 співробітників, найнятих установою, тільки п'ятеро залишаються на острові на ніч. На острові близько 80 будівель, доріг, пляжів, сільськогосподарських угідь, лісових угідь і навіть є футбольне поле, бібліотека і церква. Ув'язнені живуть в простих дерев'яних будинках і цілими днями працюють на тюремній фермі. Їх заохочують проводити вільний час на природі.

Відвідувачам дозволяється користуватися паромом в середу, суботу та неділю. Є навіть пара квартир, які відвідувачі можуть використовувати для тривалих відвідувань у вихідні дні за попередньою домовленістю.

На тюремному веб-сайті говориться, що «всі співробітники в'язниці Бастей повинні володіти компетенцією, розумінням і зосередженням уваги на людських відносинах і на те, як ми впливаємо і знаходимося під впливом інших, на додаток до поваги до того, як ми використовуємо і піклуємося про природі навколо нас, частиною якого ми всі є» [71].

Зазвичай ув'язнені мають право на умовно-дострокове звільнення по вихідних після відбуття однієї третини терміну покарання і дострокове звільнення після двох третин. За більш тяжкі злочини право на умовно-

дострокове звільнення терміном на десять років відсутній. Відносно нова категорія «злочинів проти людяності» передбачає покарання у вигляді 30 років позбавлення волі без альтернатив.

Таким чином, було досліджено стан використання методів та технологій соціальної роботи у закладах пенітенціарної системи в Україні та країнах Європи. Із закордонних держав було розглянуто досвід Австрії, Італії, Німеччини, Фінляндії, Норвегії, Латвії та Польщі. З'ясовано, що системи виконання покарань доволі в чому схожі.

Існують установи різного типу та рівнів безпеки, є можливості для працевлаштування ув'язнених, надаються можливості для зустрічей з рідними та отримання правової допомоги. Але відмінним є те, що у країнах Європи у більшості умови утримання в'язнів значно комфортніші та схожі із звичними. Також надається більше можливостей для навчання, здобуття вищої освіти.

У Німеччині та Австрії соціальним працівником можуть бути організовані соціально-терапевтичні програми: заходи з психотерапії, групової терапії, контролю гніву.

Широко розповсюджені програми, спрямовані на подолання наркоманії, алкоголізму. Кожен з першого дня виконання покарання має індивідуальну програму ресоціалізації. Однак, такі заходи потребують значних коштів і як показав досвід Латвії та Іспанії, в'язниці можуть через брак коштів нехтувати залученням соціальних працівників до процесу виправлення.

В Україні на сьогодні ресоціалізація ув'язненого у кращому випадку починається за півроку до звільнення із залученням спеціалістів соціального патронажу. Отже, за результатами проведеного дослідження та порівняння систем перевиховання ув'язнених в Україні і провідних країнах Європи є змога визначити та сформулювати перспективні напрямки вдосконалення технологій соціальної роботи з виправлення ув'язнених в Україні.

3.2. Напрямки вдосконалення технологій соціальної роботи з виправлення ув'язнених

Технології соціальної роботи з виправлення ув'язнених можуть бути вдосконаленні у напрямках:

- залучення ув'язнених до суспільно корисної праці;
- соціально-виховна робота;
- загальноосвітнє і професійно-технічне навчанням;
- прищеплення засудженим поваги до законів та правопорядку.

Додатково варто зазначити, що технології соціальної роботи повинні застосовуватися із самого початку ув'язнення особи.

Після винесення вироку, по-перше, варто проконтролювати переміщення ув'язненого і сприяти його розміщенню неподалік від постійного соціального оточення за можливості. Цей ресурс, у випадку нетоксичності відносин, можна використати як напрям для пришвидшення виправлення. Як нагороди за хорошу поведінку ув'язненими варто надавати додаткові побачення з рідними, подовження їх терміну, розширення переліку підстав для тривалої відпустки додому.

Наступним кроком соціальної роботи із ув'язненим на шляху виправлення останнього має стати проведення повного вивчення особистості в'язня. Варто проаналізувати його автобіографію, соціальні контакти, історію вчинення злочину (підстави), з'ясувати рівень його знань та компетенцій, наявність здібностей. Звичайно обов'язковим є вивчення медичного стану ув'язненого, наявність у нього залежностей від алкоголю чи наркотиків, наявність психологічних проблем і психічних хвороб, фактів переживання насилля.

На основі визначеної та зафіксованої інформації по засудженому соціальний працівник розробляє індивідуальний план ресоціалізації та виправлення поведінки.

Щодо першого, то ресоціалізація має включати підтримку за можливості зв'язків із рідними, близькими та звичним соціальним оточенням. Підтримка

корисних навичок ув'язненого і застосування його вмінь у роботі. Зокрема, можна залучити засудженого до здійснення суспільно корисної роботи з оплатою чи без. Звичайно варто сприяти залишенню за ув'язненим права на житло, якщо таке є. За потреби соціальний працівник має сприяти проходженню навчання ув'язненим.

Для роботи із декількома ув'язненими, що мають схожі проблеми психологічного характеру (наприклад емоційні сплески, переживання насилля, проблеми із алкоголем) доцільно застосовувати форми роботи у малих групах: групи взаємодопомоги, анонімні алкогольіки. Для підтримки компетенцій можна організувати малочисельні тренінгові заняття.

Окремо соціальний працівник під час проходження процесу виконання покарання має періодично слідкувати за станом здоров'я свого клієнта, результатами медичного огляду, відсутністю чи наявністю жорстокого поводження, приниження гідності та застосування тортур, проявів сексуального та фізичного насилля. У разі появи таких проблем соціальний працівник має застосувати відповідні ролі із представництва інтересів ув'язненого перед адміністрацією установи та за потреби організувати надання якісної психологічної допомоги.

Окремо у віданні соціального працівника перебувають питання організації корисного дозвілля ув'язненого. Література, відео повинні мати позитивний виховний вплив на ув'язненого.

У жодному разі під час дозвілля ув'язненого не повинно бути матеріалів, де пропагуються неприйнятні та девіантні, аморальні форми поведінки, не має романтизуватися правопорушення. Подібно до Норвегії, можна надати можливість в'язням займатися своїм хобі: малювати, писати, майструвати, тощо. Додатково для морального перевиховання ув'язненого та його виправлення можна почасти організувати зустрічі із представниками його релігії (якщо в'язень не є атеїстом).

На передодні звільнення з місць позбавлення волі варто активізувати застосування технологій із соціальної адаптації особи. Зокрема, координувати

роботу різних відомств із забезпечення ув'язненого документами, житлом, можливостями працевлаштування, встановлення соціального патронажу.

По-перше, соціальний працівник за потреби має сприяти відновленню документів ув'язненої особи.

По-друге, проконтролювати питання забезпечення житлом. Якщо житло збережено за ув'язненим, то варто дізнатися чи наявні там відповідні умови проживання, чи проживатиме людина там сама чи з рідними. У випадку відсутності житла проконтролювати переміщення колишнього ув'язненого до установи соціального житла.

Доцільним є створення в Україні реабілітаційних центрів колишніх ув'язнених. Наприклад у великих містах. У такому центрі ув'язнений без житла зможе отримати тимчасовий притулок до моменту появи можливості забезпечувати себе житлом самостійно. Також у центрі можна організовувати продовження заходів із корекції поведінки, тренінгів, консультацій із соціально-побутових питань чи правової допомоги. До центру можна залучити групи волонтерів, які працюють із колишніми ув'язненими.

Загалом, у роботі ув'язненими в процесі їх виправлення головними технологіями соціальної роботи мають стати ті, що забезпечують соціальний супровід ув'язненого від час відбування покарання, соціальну адаптацію до умов виправної колонії, успішну реінтеграцію у суспільство, дотримання прав в'язня як громадянина, в тому числі його захист від насилля та катування.

Найбільший акцент має бути на соціально-виховні роботи, корекції поведінки. Для цього можуть бути застосовані методи: придушення, витиснення, ігнорування, санкціонування, соціальне навчіння, концентрація на позитивному [44].

Придушення – суворе припинення та обмеження дій і вчинків особистості. Соціальний працівник силою свого авторитету намагається припинити прояви агресії, приглушити їх і, зайнявши лідируючу позицію.

Витиснення – метод викликання більш благополучного стану, замінюючи ним агресивне переживання. Цей метод використовується, коли

неблагополучний стан вже не є ситуативним, а наближається до системної поведінки.

Ігнорування – спеціально інструментована здатність не звернути увагу на неблагополучний стан особистості. Метод використовується коли неблагополучний стан наближається до спаду, спостерігається вгасання негативних емоцій.

Санкціонування – метод зумовлює дозвіл і право на прояви певного неблагополучного стану, незважаючи на те, що воно не виправдовує очікувань оточення і відхиляється від соціальних норм і цінностей. Мета – поступовий вихід зі стану сильних переживань і їх вгасання.

Концентрація на позитивному – зосередження на позитивному в самій особистості та переорієнтація уваги на позитивне в іншій людині.

Соціальне навчіння – навчання поведінці шляхом спостереження та імітації і під впливом заохочень і покарань.

Отже, використовуючи зазначені методи соціальної роботи соціальний працівник на рівні взаємодії зі своїм клієнтом – ув'язненим – може здійснювати на нього вплив та коригувати поведінку у залежності від потреби. Це також суттєво допоможе при виправленні.

Таким чином, було проаналізовано та порівняно досвід застосування технологій соціальної роботи в Україні та країнах Європи і на основі виокремлення слабких місця вітчизняної системи виконання покарань і ресурсів закордонних було сформовано перспективні напрямки вдосконалення.

У третій частині роботи було використання методів та технологій соціальної роботи у закладах пенітенціарної системи Австрії, Італії, Німеччини, Фінляндії, Норвегії, Латвії та Польщі.

За результатами аналізу з'ясовано, що системи виконання покарань доволі в чому схожі з українською. Існують установи різного типу та рівнів безпеки, є можливості для працевлаштування ув'язнених, надаються можливості для зустрічей з рідними та отримання правової допомоги.

Відмінним є те, що у країнах Європи утримання в'язнів значно комфортніше та схоже із звичними умовами. Надається більше можливостей для здобуття вищої освіти. Соціальним працівником можуть бути організовані соціально-терапевтичні програми: заходи з психотерапії, групової терапії, контролю гніву. Широко розповсюджені програми, спрямовані на подолання наркоманії, алкоголізму. В Україні же на сьогодні ресоціалізація ув'язненого у кращому випадку починається за півроку до звільнення із залученням спеціалістів соціального патронажу.

Отже, маємо декілька перспективних напрямків вдосконалення технологій соціальної роботи з виправлення ув'язнених в Україні.

До окреслених перспективних напрямків вдосконалення технологій соціальної роботи з виправлення ув'язнених в Україні можна віднести: початок процесу ресоціалізації варто розпочинати з першого дня; більше уваги надавати варто соціально-виховній роботі та корекції поведінки; дозвілля ув'язненого має бути організовано максимально корисним для нього; варто підтримувати зв'язки із рідними за можливості; після звільнення заходи із соціального патронажу мають бути посилені.

ВИСНОВКИ

Соціальна робота є визначальним фактором в процесі виправлення ув'язнених та невід'ємною частиною пенітенціарної системи. Вивченням особливостей соціальної роботи із ув'язненими займалися різні дослідники. Соціальна робота як один із факторів ресоціалізації ув'язнених досліджувалася в працях: О.А. Васильченко, Н. Олексюк, О. Сохач, Н. В. Сметаніної. Питання застосування соціально-виховної роботи в процесі виправлення ув'язнених досліджували: І. Яковець, К. Василенко, О. М. Тогочинський, О.С. Третяк, С.О. Чебоненко, В.М. Мулярчук та І. М. Романюк. Методи соціально-педагогічної роботи із виправлення ув'язнених неодноразово вивчалися О.Г. Шаумян, А. М. Ревко, О.О. Клочко. Аналіз зарубіжного досвіду діяльності системи виконання покарань наявний в роботах О.Ш. Чомахашвілі та І.М. Микитась. Порівняльний аналіз світових моделей управління системою виконання покарань та визначенню шляхів удосконалення і реформування її в Україні реалізований і наукових розвідках І.І. Мельничук. Окремі дослідники вивчали питання стану сучасної пенітенціарної системи як в Україні так і в її порівнянні з системами інших країн. Серед них: І. Христич, Є.М. Бодюл, І.І. Мельничук, Н.В. Коломієць С. М. Сидоренко, Є.Ю. Бараш, О. Ш. Чомахашвілі та І.М. Микитась.

Було розкрито зміст понять «соціальна робота», «ув'язнені», «пенітенціарна система» «виправлення». У вітчизняній літературі відсутня єдина дефініція соціальної роботи. Зміст соціальної роботи залежить від часу, соціальних і культурних умов. Ув'язненим є той засуджений, який позбавляється волі на певний строк та відбуває покарання в межах кримінально-виправної установи. Засуджений до ув'язнення виконує усі обов'язки громадянина та користується усіма правами з певними обмеженнями визначними видом покарання. Визначення пенітенціарної системи не має одного варіанту. Відносно змісту пенітенціарної системи варто зазначити, що в науковій літературі виділяються певні типи систем: каторга, табір примусової праці, тюрма пенсільванського типу, тюрма філадельфійського типу,

оборонська тюремна система, англійська прогресивна тюремна система, ірландська тюремна система, система реформаторів, борстальська тюремна система. Наступне поняття – «виправлення». Його визначення законодавчо закріплене у Кримінально-виконавчому кодексі. У статті 6 дається тлумачення понять «виправлення» та «ресоціалізація». Виправлення засудженого – процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки.

Основними принципами дослідження соціальної роботи як фактору виправлення ув'язнених є: принцип об'єктивності, принцип єдності теорії та практики, принцип конкретності, принцип багатofакторності, принцип причинності. Окрім принципів у дослідженні використовувалися конкретні методи наукового пізнання, а саме: аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, узагальнення, порівняння, абстрагування.

Ув'язненні як окрема категорія клієнтів соціальної роботи потребують застосування таких форм і механізмів соціальної роботи, що сприятимуть як виправленню так і полегшенню ресоціалізації. Соціальна робота виступає як окремий вид діяльності і спрямовується на ув'язненого, який опинився в складних життєвих ситуаціях і потребує допомоги у вирішенні проблем, які він самостійно розв'язати не спроможний. Зміст соціальної роботи з ув'язненими включає складання індивідуального плану соціальної реабілітації клієнта, подолання викликаного арештом психологічної кризи, адаптацію до середовища колонії, формування в ув'язненого компетентного ставлення до часу, захист прав ув'язненого та його підготовку до виходу на волю. Остання частина передбачає сприяння у пошуку житла і роботи, оформлення документів, пошуку родинних зв'язків та розв'язання проблем із їх взаємодією.

Специфіка соціальної роботи в установах виправної системи полягає в тому, що вона ведеться усередині соціальних організацій з високим ступенем закритості й ізольованості; її об'єктом є особи з високим індексом соціального неблагополуччя і підвищеною стресогенністю; вона нерозривно пов'язана з виконанням кримінального покарання; в умовах пенітенціарної системи не

повинна припинятися із закінченням виконання покарання, оскільки колишній ув'язнений потребує ресоціалізації і адаптації до зовнішнього світу, його правил і норм. Соціальні працівники у виправних колоніях постійно співпрацюють із фахівцями зі сфер опіки, управлінні охорони здоров'я, освіти, соціального захисту населення. Соціальний працівник потребує ґрунтовних знань з психології, педагогіки, права, медицини, професійних якостей та компетентностей необхідних для здійснення наглядової пробації.

Підготовка засуджених до виходу з місць позбавлення волі базується на кропіткій роботі у системі заходів щодо попереднього вирішення питань трудового і побутового пристрою засуджених. Останнім часом почали з'являтися досить обґрунтовані докази на користь так званого просоціального моделювання, суть якого полягає у свідомому застосуванні спеціально розробленої стратегії для розвитку моральності підопічного. Соціальний працівник разом з клієнтом планують досягнення кількох дуже конкретних цілей, спрямованих на утримання правопорушника від спокуси вчинити злочин. Подібні програми можуть підсилити шляхом впровадження пробаційних (випробувальних) технік, спрямованих на активне заохочення просоціальної поведінки.

На практиці в Україні виконання та відбування кримінальних покарань регламентується Кримінально-виконавчим кодексом. Документ координує дії спеціалізованих установ та спеціалістів щодо створення умов задля виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень, а також запобігання тортурам та такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими.

В українській системі виконання покарань є: центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, територіальні органи управління, уповноважені органи з питань пробації. Установами виконання покарань є: арештні доми, кримінально-виконавчі установи, спеціальні виховні установи, слідчі ізолятори. Соціальна реабілітація осіб, були ув'язненні, в Україні

починається за три-чотири місяці до їх звільнення. Соціальний патронаж розпочинається після звільнення.

Із закордонних держав було розглянуто досвід Австрії, Італії, Німеччини, Фінляндії, Норвегії, Латвії та Польщі. З'ясовано, що системи виконання покарань доволі в чому схожі. Так, існують установи різного типу та рівнів безпеки, є можливості для працевлаштування ув'язнених, надаються можливості для зустрічей з рідними та отримання правової допомоги. Але відмінним є те, що у країнах Європи у більшості умови утримання в'язнів значно комфортніші та схожі із звичними. Також надається більше можливостей для навчання, здобуття вищої освіти. Додатково у Німеччині та Австрії, приміром, соціальним працівником можуть бути організовані соціально-терапевтичні програми: заходи з психотерапії, групової терапії, контролю гніву. Широко розповсюджені програми, спрямовані на подолання наркоманії, алкоголізму. Кожен з першого дня виконання покарання має індивідуальну програму ресоціалізації.

Технології соціальної роботи з виправлення ув'язнених можуть бути вдосконаленні у напрямках: залучення ув'язнених до суспільно корисної праці; соціально-виховна робота; загальноосвітнє і професійно-технічне навчання; прищеплення засудженим поваги до законів та правопорядку. Найбільший акцент має бути на соціально-виховні роботи, корекції поведінки. Для цього можуть бути застосовані методи: придушення, витиснення, ігнорування, санкціонування, соціальне наuczіння, концентрація на позитивному.

Додатково варто зазначити, що технології соціальної роботи повинні застосовуватися із самого початку ув'язнення особи.

Після винесення вироку, по-перше, варто проконтролювати переміщення ув'язненого і сприяти його розміщенню неподалік від постійного соціального оточення за можливості. Наступним кроком соціальної роботи із ув'язненим на шляху виправлення останнього має стати проведення повного вивчення особистості в'язня. Варто проаналізувати його автобіографію, соціальні контакти, історію вчинення злочину (підстави), з'ясувати рівень його знань та

компетенцій, наявність здібностей. На основі визначеної та зафіксованої інформації по засудженому соціальний працівник розробляє індивідуальний план ресоціалізації та виправлення поведінки.

Ресоціалізація має включати підтримку за можливості зв'язків із рідними, близькими та звичним соціальним оточенням. Підтримка корисних навичок ув'язненого і застосування його вмінь у роботі. Зокрема, можна залучити засудженого до здійснення суспільно корисної роботи з оплатою чи без. За потреби соціальний працівник має сприяти проходженню навчання ув'язненим. Для роботи із декількома ув'язненими, що мають схожі проблеми психологічного характеру (наприклад емоційні сплески, переживання насилля, проблеми із алкоголем) доцільно застосовувати форми роботи у малих групах: групи взаємодопомоги, анонімні алкогольіки. Для підтримки компетенцій можна організовувати малочисельні тренінгові заняття.

Окремо соціальний працівник під час проходження процесу виконання покарання має періодично слідкувати за станом здоров'я свого клієнта, результатами медичного огляду, відсутністю чи наявністю жорстокого поводження, приниження гідності та застосування тортур, проявів сексуального та фізичного насилля. У віданні соціального працівника перебувають питання організації корисного дозвілля ув'язненого. Література, відео повинні мати позитивний виховний вплив на ув'язненого. У жодному разі під час дозвілля ув'язненого не повинно бути матеріалів, де пропагуються неприйнятні та девіантні, аморальні форми поведінки, не має романтизуватися правопорушення. Подібно до Норвегії, можна надати можливість в'язням займатися своїм хобі: малювати, писати, майструвати, тощо. Додатково для морального перевиховання ув'язненого та його виправлення можна почасти організовувати зустрічі із представниками його релігії. На передодні звільнення з місць позбавлення волі варто активізувати застосування технологій із соціальної адаптації особи. Зокрема, координувати роботу різних відомств із забезпечення ув'язненого документами, житлом, можливостями працевлаштування, встановлення соціального патронажу.

Загалом, у роботі з ув'язненими в процесі їх виправлення головними технологіями соціальної роботи мають стати ті, що забезпечують соціальний супровід ув'язненого від час відбування покарання, соціальну адаптацію до умов виправної колонії, успішну реінтеграцію у суспільство, дотримання прав в'язня як громадянина, в тому числі його захист від насилля та катування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бараш Є. Ю. Зарубіжний досвід соціальної роботи зі засудженими. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби*. № 1. 2016. С. 10–17.
2. Богатирьов І. Г., Щербина О.В. Режим у виправних колоніях Державної пенітенціарної служби України (теорія і практика): моногр. Київ: ВД «Дакор», 2015. с.133.
3. Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень : навч. посіб. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.
4. Василенко К. Про деякі змістові елементи соціально-виховної роботи із засудженими у виправних колоніях середнього рівня безпеки. *Підприємництво, господарство і право*. №3. 2017. С. 244-248.
5. Васильченко О. А. Соціальна робота в пенітенціарній системі: сучасний стан і перспективи розвитку. *Грані*. № 12. 2013. С. 31-37.
6. Вступ до соціальної роботи: навч.посіб. для студентів вищих навчальних закладів / за ред. Т. В. Семигіної, І. І. Миговича. Київ: Академвидав, 2005. 304 с.
7. Демичева А. В. Інституціональні засади пенітенціарної системи та особливості її функціонування в сучасній Україні. *Вісник Дніпропетровського університету*. №9/2. 2010 С.103-108.
8. Денисова М. О. Соціальна робота у пенітенціарній системі. Київ : 2010. №33. С.145-152.
9. Докторович М. О. Модель профілактики делінквентності. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер. : Психологічні науки*. Т. 2, Вип. 9. 2012. С. 80-84.
10. Журавель Т. В. Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми в установах пенітенціарної системи. *Соціальна педагогіка* : навч. посібник. Київ : Академвидав, 2013. С. 217–236.
11. Зацерковний В. І. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.

12. Іваньков І. В. Історико-правовий досвід створення в країнах Західної Європи системи соціального захисту осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі. *Юридичний науковий електронний журнал*. №1. 2017. С.10-13.
13. Капська А. Й. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей : навч. посб. Київ: Центр учбової літератури, 2017 . 232 с.
14. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Спеціальний правовий статус засуджених. *Право і суспільство*. 2019. № 1. Ч. 2. С. 143-147.
15. Клочко О. О. До питання реалізації стратегії соціально-педагогічної діяльності у пенітенціарній системі. *Педагогічні науки* : збірник наукових праць / МОН України, Сумський держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. С. 110–116.
16. Коломієць Н. В. Заохочення у кримінально-виконавчому праві європейських країн. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. № 1 (12). 2016. С. 195–206.
17. Кримінально-виконавчий кодекс: кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 25.11.2020).
18. Курляк І. Є. Теоретичні та практичні проблеми пенітенціарної ресоціалізації в Польщі в контексті її ефективності. *Молодий вчений*. № 2. 2017. С. 502-510.
19. Кутєпов М. Проблеми соціальної адаптації та ресоціалізації осіб, звільнених із місць позбавлення волі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. №54. 2019. С. 156-159.
20. Лукашевич М. П. Семигіна Т. В. Соціальна робота (теорія і практика): підручник .Київ: Каравела, 2009. 368 с.
21. Матеріали лекцій з дисципліни Пенітенціарна педагогіка для підготовки фахівців на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти за напрямом підготовки 6.030402 Правоохоронна діяльність. Чернігів: Академія державної пенітенціарної служби, 2016. 220 с.

22. Мельниченко О. А., Дипко С. С. Ресоціалізація в'язнів як складова державної пенітенціарної політики. *Актуальні проблеми державного управління*. № 2. 2011. С. 68-76.

23. Мельничук І. І. Удосконалення системи виконання покарань в Україні на основі міжнародного досвіду. *Молодий вчений*. № 5(1). 2018. С. 255-259.

24. Мулярчук В. М. Особливості організації соціальної роботи із особами, які повернулись із місць позбавлення волі. *Вісник Національного університету оборони України*. Вип. 2. 2014. С. 114-117.

25. Недибалюк О. С. Теоретико-методологічні підходи до вивчення процесу ресоціалізації в умовах виховних колоній. *Актуальні проблеми психології. Т. VII. Екологічна психологія (соціальний вимір)*. Вип. 31. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. С. 163-170.

26. Олексюк Н. Соціальна реабілітація як напрям соціальної роботи з засудженими в установах виконання покарань України. *Social work and education*. Vol. 6, no. 1. 2019. С. 40-51.

27. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.

28. Основи пенітенціарної педагогіки та психології: навч. посіб./ під заг редакцією В. М. Синьова Біла Церква, 2003. 101 с.

29. Підготовка до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк, у тому числі неповнолітніх: методичний посібник/ за заг. ред. Т.В. Журавель, Ю.В. Пилипас. Київ: «Версо-04», 2012. 168 с.

30. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Закон України від 17.03.2011 р. № 3160-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#Text> (дата звернення: 25.11.2020).

31. Проскура В. В. Роль церкви у ресоціалізації засуджених до позбавлення волі. *Український соціум*. № 2. 2015. С. 17-25.

32. Проскура В. В. Соціальна адаптація осіб, які повернулися з місць позбавлення волі (за матеріалами соціального дослідження). URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14089/Proskura_Sotsialna_a_daptatsiia_osib_yaki_povernulysia_z_mists_pozbavlennia_voli.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 25.11.2020).

33. Проскура В. В. Соціальна робота з особами, які повернулися з місць позбавлення волі. *Соціальна політика і соціальна робота*. № 1 (29). 2005. С.20-30.

34. Проскура В. В. Соціально-адаптаційна робота з особами, які повертаються з місць позбавлення волі в Україні. *Соціологічні дослідження: збірник наукових праць*. № 5. Луганськ: 2005. С. 119–132.

35. Ревко А. М., Рожкова Ю. О. Особливості ресоціалізації засуджених до позбавлення волі в умовах пенітенціарної системи. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. № 2. 2015. С. 90-94.

36. Рибікова Г. В. Безпалько О. О. Проблеми перевиховання засуджених до позбавлення волі в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. №5. 2017 С. 151-154.

37. Сидоренко С. М. Зарубіжний досвід виконання правоохоронних функцій пенітенціарними установами та можливості його використання в Україні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. № 3. 2013. С. 130-138.

38. Сметаніна Н. В. До питання реалізації права засуджених на освіту в Україні. *Право і суспільство*. № 3, ч. 2. 2019. С. 185–189.

39. Сохач О. Соціальна робота з різними категоріями засуджених. *Соціологічні студії*. № 2. 2016. С. 103-107.

40. Социальная работа в пенитенциарных учреждениях: учеб. пособ./ под редакцией проф. А. Н.Сухова. Москва: Московский психолого-социальный институт, 2007. 300 с.

41. Соціальна робота в Україні: навч. посіб. / за заг. ред.: І. Д. Зверевої, Г. М. Лактіонової. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 256 с
42. Сучасні проблеми та тенденції розвитку кримінально-виконавчого права в Україні : збірник матеріалів Всеукраїнського науково-практичного семінару м. Харків, 20 листопада 2015 року. Харків : ХНУВС, 2015. 200 с.
43. Тогочинський О. М., Третяк О. С., Чебоненко С. О. Соціально-виховна робота та сфера її застосування в роботі з засудженими у процесі наглядової пробації. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки.* №142. 2017. С.182-186.
44. Тюптя Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота: теорія і практика. Київ: ВМУРОЛ «Україна», 2004. 408 с.
45. Христич І. Генезис пенітенціарної системи в Україні та світі. *Підприємництво, господарство і право.* № 5. 2019. С. 259-265.
46. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень. навч. посіб. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2004. 240 с.
47. Чомахашвілі О. Ш. Зарубіжний досвід діяльності системи виконання покарань. *Вісник Академії адвокатури України.* №3. 2011. С. 133-139.
48. Шаумян О. Г. Особливості соціально-психологічної роботи з особами, позбавленими волі. *Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми:* матеріали XIV міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 15 берез. 2019 року. Т. І. Київ, 2019. С. 135-141.
49. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 464 с.
50. Шишкіна Є. К., Носирев О. О. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. Харків: Вид-во «Діса плюс», 2014. 200 с.
51. Шкарупа К. В. Міжнародно-правовий аспект виникнення і функціонування пенітенціарної служби та вплив на розвиток суспільних відносин деяких країн світу. *Альманах права.* Вип.8. 2017. С. 405-408.

52. Шкута О. О. Теоретико-прикладні засади функціонування кримінально-виконавчої системи України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2018. 480 с.

53. Шумна Л. П. Забезпечення трудових прав засуджених (ув'язнених) за пенітенціарною реформою 2015–2019 рр. *Підприємництво, господарство і право*. № 12. 2019. С. 197–203.

54. Шумна Л. П., Денисенко К. В., Бессараб А. С. Правове регулювання соціальних прав засуджених до позбавлення волі. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Вип. 85. Одеса: Гельветика, 2020. С. 255-264.

55. Яковець І. С. виправлення засуджених через застосування кримінальних покарань: реалії та перспективи. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані* : монографія. Миколаїв, 2016. С. 126–162.

56. Alessandro Maculan, Daniela Ronco, Francesca Vianello. Prison in Europe: overview and trends. URL: [http://www.prisonobservatory.org/upload/Prison inEuropeOverviewandtrends.pdf](http://www.prisonobservatory.org/upload/Prison%20inEuropeOverviewandtrends.pdf) (дата звернення: 25.11.2020).

57. European Prison Rules Council of Europe Publishing. URL: <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae> (дата звернення: 25.11.2020).

58. Foreign Prison Experience Resocialization of Prisoners. URL: https://www.shsconferences.org/articles/shsconf/abs/2019/03/shsconf_pedtp2018_12004/shsconf_pedtp2018_12004.html (дата звернення: 25.11.2020).

59. Pol J. Social work in the penitentiary policy and rehabilitation in Poland and in selected EU countries. URL: https://www.researchgate.net/publication/342053335_Social_work_in_the_penitentiary_policy_and_rehabilitation_in_Poland_and_in_selected_EU_countries. (дата звернення: 25.11.2020).

60. Prison education in Norway – The importance for work and life after release. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/2331186X.2019.1628408> (дата звернення: 25.11.2020).

61. Prison conditions in Austria. URL: <https://drive.google.com/file/d/1zV61jRVpYJcs6ufT3lObHuFoH0nUKlBJ/view>(дата звернення: 25.11.2020).
62. Prison conditions in France URL: http://www.prisonobservatory.org/index.php?option=com_content&view=article&id=15&Itemid=119 (дата звернення: 25.11.2020).
63. Prison conditions in Italy. URL: <https://drive.google.com/file/d/1UD4qGGBXWit1AVaGfKL56kpAUy0aUg3X/view> (дата звернення: 25.11.2020).
64. Prison conditions in Latvia URL: https://drive.google.com/file/d/1YELbBNVMb4SFt4G6yeic_pMWm58Yzb8u/view (дата звернення: 25.11.2020).
65. Prison conditions in Poland URL: http://www.prisonobservatory.org/index.php?option=com_content&view=article&id=13:prison-conditions-in-poland&catid=13&Itemid=116 (дата звернення: 25.11.2020).
66. Prison conditions in Spain URL: <https://drive.google.com/file/d/1owld8cTBetpZoPmmVuKxsX3HtBIfPop/view> (дата звернення: 25.11.2020).
67. Prison conditions in United Kingdom. URL: http://www.prisonobservatory.org/index.php?option=com_content&view=article&id=19&catid=13&Itemid=128 (дата звернення: 25.11.2020).
68. Prisons in Europe. 2019 report on European prisons and penitentiary systems URL: <https://www.antigone.it/upload2/uploads/docs/Prisonsineurope2019.pdf> (дата звернення: 25.11.2020).
69. Prisons in Norway: Inside a Norwegian Jail. URL: <https://www.lifeinnorway.net/prisons/>(дата звернення: 25.11.2020).
70. Stoykov A. P. Modern challenges to the successful resocialization of prisoners in bulgaria. URL: http://irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/mnj_2017_2%281%29__32.pdf (дата звернення: 25.11.2020).
71. The Norwegian prison where inmates are treated like people. URL: <https://www.theguardian.com/society/2013/feb/25/norwegian-prison-inmates-treated-like-people> (дата звернення: 25.11.2020).

72. Timofeeva E.A. Foreign Prison Experience Resocialization of Prisoners. URL: https://www.shsconferences.org/articles/shsconf/pdf/2019/03/shsconf_pedtp2018_12004.pdf (дата звернення: 25.11.2020).

73. Toni Johnson, Jason Matejkowski, Margaret E. Severson. Prison Social Work. URL: https://www.researchgate.net/publication/260001136_Prison_social_work (дата звернення: 25.11.2020).

74. What the rest of the world can learn from Norway's prison system. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2019/03/incarceration-can-be-rehabilitative> (дата звернення: 25.11.2020).

**Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ**

Я, Польний Сергій Олександрович, студент 2 курсу магістратури, форми навчання денної, факультету соціології та управління, спеціальність «соціальна робота», адреса електронної пошти polniy2412@gmail.com,

– підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Соціальна робота як фактор виправлення ув'язнених» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений;

– заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

– згоден на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата _____ Підпис _____ ПІБ (студент) Польний С.О.

Дата _____ Підпис _____ ПІБ (науковий керівник) Цапліна І.С.